

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਸਾਵਣ-ਭਾਦੋਂ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੬

ਅਗਸਤ 2014

ਜਿਲਦ ੫੮

ਅੰਕ ੫

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਚੰਦਾ

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ (ਦੇਸ਼)	੫
ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਦੇਸ਼)	੨੫੦
ਲਾਈਫ (ਦੇਸ਼)	੫੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੧੨੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਵਿਦੇਸ਼)	੫੦੦੦
ਲਾਈਫ ਵਿਦੇਸ਼	੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ: 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ੴਕੜ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ	੩
ਸੰਪਾਦਕੀ	੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਪੱਛਮੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਪਰਿਪੇਖ -ਸ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੧੦
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ 'ਪਟੀ ਲਿਖੀ': ਅਰਥ-ਪ੍ਰਬੋਧ -ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ	੨੧
ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ . . . -ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ	੨੮
ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਕ -ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	੩੧
ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ ਤੋਂ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਤਕ -ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ	੩੯
ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ - ਸ. ਹਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ	੪੧
ਅਜ਼ਾਦੀ -ਪ੍ਰੋ. ਨਵਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ	੫੩
ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ - ੧੯੪੭ ਈ: -ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੫੬
. . . ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ -ਸ੍ਰੀ. ਆਰ. ਐਲ. ਸਭਰਵਾਲ	੬੩
ਨਸ਼ੇ ਨਿਗਲ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ -ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ	੬੯
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰ ਨਿਯਮਾਵਲੀ . . . -ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੭੬
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ--੪੨ -ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਰੋਆਣੀ	੯੦
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ	੯੩
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ	੯੫

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਭਾਦੁਇ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣੀਆ ਦੂਜੈ ਲਗਾ ਹੇਤੁ॥
 ਲਖ ਸੀਗਾਰ ਬਣਾਇਆ ਕਾਰਜਿ ਨਾਹੀ ਕੇਤੁ॥
 ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਦੇਹ ਬਿਨਸਸੀ ਤਿਤੁ ਵੇਲੈ ਕਹਸਨਿ ਪ੍ਰੇਤੁ॥
 ਪਕੜਿ ਚਲਾਇਨਿ ਦੂਤ ਜਮ ਕਿਸੈ ਨ ਦੇਨੀ ਭੇਤੁ॥
 ਛਡਿ ਖੜੋਤੇ ਖਿਨੈ ਮਾਹਿ ਜਿਨ ਸਿਉ ਲਗਾ ਹੇਤੁ॥
 ਹਥ ਮਰੋੜੈ ਤਨੁ ਕਪੇ ਸਿਆਹਹੁ ਹੋਆ ਸੇਤੁ॥
 ਜੇਹਾ ਬੀਜੈ ਸੋ ਲੁਣੈ ਕਰਮਾ ਸੰਦੜਾ ਖੇਤੁ॥
 ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਸਰਣਾਗਤੀ ਚਰਣ ਬੋਹਿਥ ਪ੍ਰਭ ਦੇਤੁ॥
 ਸੇ ਭਾਦੁਇ ਨਰਕਿ ਨ ਪਾਈਅਹਿ ਗੁਰੁ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੇਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਾਦਰੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਖਤ ਤੇ ਮੌਸਮੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਾਲੀ ਰੁੱਤ ਨੂੰ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਅਟੱਲਤਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਸਾਰਤਾ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਤੇ ਪਛਾਣਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਮਾਰਗ ਖੁੰਝ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਭਾਦਰੋਂ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਭਰਮਾਊ ਗੇੜਿਆਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖਾਂ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੀਤੇ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਾ ਆਏ। ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨੂੰ ਰਿਝਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਸੂਖਮ ਰਮਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਮਨੁੱਖ-ਰੂਪੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਸੁੰਦਰ ਆਚਰਣਕ ਗੁਣ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਗੁਣਾਂ-ਰੂਪੀ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਥਹੁ-ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਚੱਲੇ ਹਨ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੋਹ-ਪਿਆਰ ਜਤਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਸ ਘੜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਜੀਵ ਨੇ ਬੜਾ ਮੋਹ ਲਾ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਇਸ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਰੁਖਸਤ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ, ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਸੰਸਾਰਿਕ ਮੋਹ ਕਰਕੇ, ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੱਥ ਮਰੋੜਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਕੰਬਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਰੰਗ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿੱਟੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਾਲੇ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਦੁੱਖ ਮਨਾਉਣ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਇਹ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨੀ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬੀਜਣ ਅਤੇ ਪਏ ਬੀਜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਵੱਢੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਫਸਲ ਵਾਲਾ ਖੇਤ ਹੈ। ਹੇ ਮਾਲਕ! ਨਾਨਕ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਪਰਮ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਰਪਾਲੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਸਰਾ ਤੱਕ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਚਰਨ ਹੀ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਹਾਜ਼ ਹਨ। ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਜੋ ਸੱਚੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪੱਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭਾਦਰੋਂ ਮਹੀਨੇ ਵਰਗੇ ਨਰਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ।

spkkl. . ✍

ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਚੁਣੌਤੀ!

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਘੋਖਦਿਆਂ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਨਵਾਂ-ਨਰੋਆ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਸੇਧ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਮੂਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਰ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਕੌਮੀ ਮੰਤਵਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਸੁਝਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ-ਬਾਲੇ ਕੌਮ ਦੀ ਹਰ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਤੇ ਆਧਾਰ-ਸੂਤਰ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੌਮ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ, ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬੜੇ ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇੱਕਜੁਟਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜੀ ਠੋਸਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਣਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਮਰ-ਮਿਟਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਕੇ ਡਟ ਖਲੋਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ

ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ-ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦੀਆਂ ਕੋਝੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਅੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੋਚ ਸਦਕਾ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ। ਮਿਸਲ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮੰਤਵ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾ ਕੇ ਲੜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕਮੁੱਠ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਤਕ ਸਥਿਰ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮੰਤਵ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਅਧੀਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ੧੮੪੯ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਧੌਖੇ ਨਾਲ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨੱਕੀ ਚਣੇ ਚਬਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ੧੭੬੫ ਈ: ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸੁਣਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ੧੭੬੧ ਈ: ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਮੁੱਠਭੇੜ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵੀਂ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਹੁਲ ਕੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੋਰਟ ਵਿਲਿਅਮ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਬੜੇ ਗੌਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੈਰ ਪਸਾਰਨ ਵਿਚ ਅੜਿੱਕਾ ਬਣਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸੂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਅਤੇ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੰਤਵ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ੧੮੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀ ੧੧ ਰੁਪਏ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਘਟਾ ਕੇ ੩ ਰੁਪਏ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਲੰਧਰ-ਦੁਆਬ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਹਾਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਜੋ ਜਾਗੀਰਾਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਜੋ ਜਾਗੀਰਾਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਖੀ ਮਹੰਤ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਪ੍ਰਸਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਾ-ਉਮਰ ਉਸ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੭੨ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾਏ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਵਰਤਿਆ। ੧੮੮੯ ਈ: ਵਿਚ ੩੦ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਖੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕਰਵਾਈ। ਸੰਨ ੧੯੧੪-੧੫ ਈ: ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਨ ਅਤੇ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਤਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ 'ਚੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਲਹਿਰ ਉੱਠ ਖੜੀ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥਕ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ਗਏ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਤਸ਼ਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਲੰਬਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਕੇ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲ ਕੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਕੁਰਕ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ੧੯੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਕਮੇਟੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੀ ਸੰਨ ੧੯੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ-੧੯੨੫ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ-੧੯੨੫ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਕ ਝੰਡੇ ਥੱਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ‘ਰਹੁ-ਰੀਤ ਸਬ ਕਮੇਟੀ’ ਬਣਾ ਕੇ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਖੋਜ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੯੩੨ ਈ: ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਬਣਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਖਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਚੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੇ ਕੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਡਰ ਠੀਕ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ੧੯੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੰਡ ਗਏ। ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਲਗ ਸੁਤੰਤਰ ਦੇਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਣ ਲਈ ਹੁਣ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀਆਂ ਕੋਝੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਬਾਰੇ ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸਰਕੂਲਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚਾਹਾਂਗੇ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਖਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਾਣ ਸਕਣ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ “ਅਬ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਗਏ ਹੈਂ” ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ

ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵੰਡਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੜ੍ਹ ਆਉਣਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤਕ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰ-ਏ-ਆਮ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਇਹ ਸਭ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਹੀ ਤਾਂ ਤਰੀਕੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਗ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਜਲਦੇ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜਨਾ ਤੇ ਕਹਿਣਾ “ਜਬ ਬਤਾ ਦਰਖਤ ਗਿਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਧਰਤੀ ਹਿਲਤੀ ਹੈ” ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੇ ਹੀ ਤਾਂ ਨਤੀਜੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ੧੧ ਨੁਕਾਤੀ ਲਿਖਤੀ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਅੱਜਤਕ ਐਕਟ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਿ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਤੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਧਾਮ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਪਿੱਠੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹਰਿਆਣਾ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰਧਾਮ ਕੇਵਲ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹਨ। ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੫੯ ਈ: ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੁਆਹਦਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ-ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਖਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਮਿਆਨ ਹੋਏ ਮੁਆਹਦੇ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਰ-ਏ-ਆਮ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਹਾਊਸ ਦੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਐਕਟ ਵਿਚ ਸੋਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਐਕਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸੋਧ ਕੇਵਲ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਹੀ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ, ਵਿੱਦਿਆ, ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਦਰਸਾਉਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਡਮੁੱਲੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਹਰ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀਵਾਰ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹਦੀ ਹੈ।

ਹਰਿਆਣਾ ਦੀ ਸੂਬਾ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਤੋਂ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਹਰਿਆਣਾ ਦੀ ਸੂਬਾ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੰਮਤਾਹ ਕਰ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੋਫ਼ਾੜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ੩੧ ਮਈ, ੨੦੦੫ ਈ: ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਜਲਾਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਿਆਂ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਸਰਬਉੱਚ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਛੇੜਛਾੜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਾਰੇ ਕਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੁੱਡਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕੋਝੀ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਿਤੀ ੧੧ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੪ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਹਰਿਆਣਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ੪੫ ਸਫਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਬਿੱਲ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਵੱਖਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਆ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਿੱਖ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਸਭਾ-ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ, ਟਕਸਾਲਾਂ, ਸੰਤ ਸਮਾਜ, ਨਿਹੰਗ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤੇ ਕੀਤੇ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੱਖਰੀ ਹਰਿਆਣਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਸ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਝੀਂਡਾ, ਸ. ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨਲਵੀ ਅਤੇ ਸ. ਹਰਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਠਾ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਪੱਛਮੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਪਰਿਪੇਖ

—ਸ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗਵਰਨਰ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।^੧ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅਤੀਤ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਬਾਰੇ ਬਕਾਇਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ (੧੭੭੨-੧੭੮੫) ਨੇ ਵਿਖਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਲਾਲਸਾ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉੱਭਰਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸੀ।^੨ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਕੜ ਪੱਕੀ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਉਸ ਵਕਤ ਤਿੰਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ— ਮਰਹੱਟੇ, ਅਫਗਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ। ਸਿੱਖ ਇਸ ਤਿਕੋਨੀ ਟੱਕਰ ਵਿਚ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ੧੭੬੧ ਈ: ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੱਕ-ਤੋੜਵੀਂ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਪਦ-ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲਹੂ-ਡੋਲੂਵੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜ ਕੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਫੋਰਟ ਵਿਲਿਅਮ (ਕਲਕੱਤਾ) ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੁਕਮਰਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਖਹਿ-ਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੌਰ ਨਾਲ ਨਿਹਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਕਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਟਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਲੈਣਗੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ ਹੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚੜ੍ਹਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਸਿਰਦਰਦੀ ਬਣ ਗਈ। ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਾਰਸ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉੱਭਰਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਦੂਰ ਰਸ ਠੋਸ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਅਤੀਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਚਨਚੇਤ ਰਾਜਨੀਤਕ ਉਭਾਰ ਪਿੱਛੇ ਕਿਹੜੀ ਗੁੱਝੀ ਤਾਕਤ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ, ਸਫ਼ੀਰ, ਪੱਛਮੀ ਸੈਲਾਨੀ, ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।^੩ ਖੈਰ! ਹੱਥਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ

*ਪਿੰਡ ਬੋਢੇ ਦੀ ਖੂਹੀ, ਡਾਕ: ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ; ਮੋ: ੯੬੪੬੦-੧੨੪੨੨

ਅਸੀਂ ਇਕ ਸਦੀ ਅਰਥਾਤ ੧੭੭੦ ਈ: ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੮੮੦ ਈ: ਤਕ ਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਾਂਗੇ।^੪

ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜਾਹਨ ਮੈਲਕਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ “ਸਕੈਚ ਆਫ ਦਾ ਸਿੱਖਸ” (੧੮੧੨ ਈ:) ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਕਤ ਤਕ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸੋਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਅਣਜਾਣਤਾ ਅਜੇ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਅਧੂਰੀ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ-ਪਾਸੜ ਵੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਅਰਨਸਟ ਟ੍ਰੰਪ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਧੂਰਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਵੀ ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।^੫ ਪਰ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਘਾਟ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪੱਛਮੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ, ਰੁਤਬੇ, ਸੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਇਕ ਰਾਇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਹਨ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਘਾੜਦਿਆਂ ਅਰਨਸਟ ਟ੍ਰੰਪ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਿੰਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ।^੬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਲਿਅਮ ਵਰਡ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਰੱਬੀ ਏਕਤਾ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਏਕਤਾ ਬਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰੇ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਸ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਰਮ-ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ

ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਲੀਅਮ ਵਾਰਡ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਉਹ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਗਤੀਵਿਧੀ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਰੂ-ਜ਼ਰੂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਹ ਡਰ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੈ। ਉਹ ਅਮਰ ਅਰਥਾਤ ਸਦ-ਜੀਵਤ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਤ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਉਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਉਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਪਰਮ-ਸੱਤ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮ ਰਹਿਨੁਮਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।^੭ ਖੈਰ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ-ਬੀਜ ਤੇ ਰੁਤਬਾ ਵੀ ਦੈਵੀ ਹੈ।^੮ ਇਸ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦਿਆਂ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਜਾਬਤ ਦੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਰਹ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਵਰਤ ਸੋਮਾ ਹੈ।^੯

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਜੋਸਿਫ ਡੇਵਿਡ ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰੇਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਸਮਾਜੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤਕ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਸਥਾਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਨਿੰਘਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅੱਜਤਕ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਥੱਕੇ ਹਾਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਲ-ਮਾਤਰ ਵੀ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।^{੧੦} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਰਨਸਟ ਟ੍ਰੰਪ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ-ਜਾਬਤਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਮੂਹ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਧਰਮ-ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਬੱਝ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਵੇ। ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜਾ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਬਦਲ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਸਕਣ।^{੧੧} ਖੈਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ (ਗੁਰਦੁਆਰੇ) ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਪੂਜਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਵੀ ਕਾਇਲ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਖਸੀ-ਗੁਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਤੱਥ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਕਮਤ ਹਨ ਕਿ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਦੀਵੀਂ-ਗੁਰੂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।^{੧੨} ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ‘ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ’ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਰੱਬੀ-ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਨਤੀਜਤਨ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕੈਪਟਨ ਮੈਥਿਊਜ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ House of God) ਆਖਦਾ ਹੈ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਚੰਦੋਏ ਹੇਠ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।^{੧੩} ਜਾਹਨ ਮੈਲਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਪੂਜਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੂਜਾ ਅਸਥਾਨਾਂ ‘ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।^{੧੪} ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਲਿਅਮ ਵਾਰਡ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੈ।^{੧੫} ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਉ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਬਰਨਜ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਖੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਗਿਆ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ‘ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਚੇ ਪੀੜ੍ਹੇ ਤੇ ਇਕ ਵੱਡ-ਆਕਾਰ ‘ਗ੍ਰੰਥ’ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ‘ਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ (ਗ੍ਰੰਥ) ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਪਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ‘ਗ੍ਰੰਥ’ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਛੁਹਾਇਆ। ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਬਰਨਜ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ‘ਗ੍ਰੰਥ’ ਕਿਹੜਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ‘ਗ੍ਰੰਥ’ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੂਜਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ) ‘ਗ੍ਰੰਥ’ (ਸਾਹਿਬ) ‘ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮਾਨੋ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ‘ਤੇ ਚੌਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।^{੧੬} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਜਰਮਨ ਯਾਤਰੂ ਬੈਰਨ ਚਾਰਲਸ

ਹਿਊਗਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ, ਗਦੈਲੇ ਵਾਲੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਾਰਾ ਫਰਸ਼ ਸੁੰਦਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗਲੀਚਿਆਂ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕੰਧਾਂ ਵੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਇਸ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸ਼ਾਲ ਵੀ ਵਿਛਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇੱਕ ਖਾਸ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਹਿਊਗਲ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਵਿੱਥ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾ-ਪੂਰਵਕ ਸਿਜਦਾ ਕਰ ਸਕਣ।^{੧੭} ਚਾਰਲਸ ਵਿਲਕਨਜ਼ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।^{੧੮}

ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਵਿਦਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਤੀ-ਅਹਿਮ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਈਦਨ ਐਮਲੀ ਜੋ ਕਿ ਲਾਰਡ ਆਕਲੈਂਡ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਈ ਸੀ, ਕੋਲ ਇਹ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਤ੍ਰੈਪੱਖੀ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਇਲਹਾਮ ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ।^{੧੯} ਹੈਨਰੀ ਟੀ. ਪਰਿੰਸਪ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਵੰਗ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਮਨੋਰਥ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਦੋ ਟੁੱਕੜਿਆਂ 'ਤੇ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ 'ਤੇ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਤੇ ਦੂਸਰੇ 'ਤੇ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਪਰੰਤ ਕਿਸੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਪਰਚੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਪਰਚੀ, ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਾਂਹ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਕਰੜਾਈ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।^{੨੦} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਆਸਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਬਰਨਜ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਕੋਲ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਰਨਜ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ? ਤਾਂ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ

ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਘੋੜਾ ਤੇ ਨੇਜ਼ਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉੱਥੇ-ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਸੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।^{੨੧} ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਚਾਰਲਸ ਮੈਸਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਬਾਰੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਕਮੱਤ ਹਨ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀਂ-ਗੁਰੂ 'ਸਦ ਜੀਵੈ ਨਹੀ ਮਰਤਾ' ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।^{੨੨}

ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੜ੍ਹਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ, ਗੁਰਮਤਾ, ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਘੋਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਵੈਸਾਖੀ ਅਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਮਜ਼ ਬਰਾਊਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਤੇ ਛੋਟੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਅਮੀਰ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਗਰੀਬ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੱਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਫੈਸਲਾ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰੇਕ ਮੌਜੂਦ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।^{੨੩} ਜਦ ਇਕ ਵਾਰ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਸਰਦਾਰ/ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਦੇਸ਼ ਸਮਝ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜਨਾ ਆਪਣਾ ਨੈਤਿਕ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ

ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪੋਈ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਖੂਨੀ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਚਾਰਲਸ ਵਿਲਕਨਜ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਜ਼ਰੂ-ਜ਼ਰੂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਪੂਜਾ-ਅਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸੰਪੂਰਨ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਹੀ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਤਲ-ਓ-ਗਾਰਤ, ਚੋਰੀ, ਯਾਰੀ, ਠੱਗੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਤਿ ਘਿਣਾਉਣੇ ਜ਼ਰਮ ਗਰਦਾਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਦਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸਰਬ-ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਿਚ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਾਵਨ ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਘ੍ਰਿਣਤ ਤੇ ਨਿਰਾਪਰਾਧਕ ਵਰਤਾਉ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਵਿਲੀਅਮ ਵਾਰਡ ਵੀ ਕੁਝ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।^{੨੪} ਖੈਰ, ਜੇ.ਡੀ. ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਰਤਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਬੀਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸਿਧਾਂਤ ਸਨ, ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਬਣਾਇਆ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਬਣਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੀਵਤ ਜਗਤ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਸਰਵਉੱਚ ਹੈ। ਪੰਡਤ, ਮੁੱਲਾਂ, ਦਰਵੇਸ਼, ਸੰਨਿਆਸੀ ਆਦਿ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਸਦਗੁਣ, ਦਾਨ-ਪੁੰਨ, ਸੂਰਮਤਾਈ ਦੇ ਕੰਮ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣਤਾ ਆਦਿ ਸਭ ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਬੇਅਰਥ ਹਨ, ਜਦ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।^{੨੫} ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰਾਨਾ ਵਿਵਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।^{੨੬} ਖੈਰ, ਕਨਿੰਘਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਤੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਦੇ ਆਤਮ-ਸੱਤ ਵਿਚ ਅਰਾਧਨਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੂਰਤੀ ਜਾਂ ਫੋਟੋ ਦੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰਮ ਸੱਤ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ

ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਅਵਤਾਰਾਂ, ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਕਰਮਾਤਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ, ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਧਰਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਰੱਬੀ-ਮਿਹਰ, ਪੂਰਵ-ਮਿਥਿਆ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਸੰਨਿਆਸਵਾਦ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਆਹਾਰ, ਬਾਲ-ਹੱਤਿਆ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।^{੨੭} ਜਰਮਨ ਯਾਤਰੀ ਬੈਰਨ ਚਾਰਲਸ ਹਿਊਗਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧਰਮ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤ, ਧਰਮ ਤੇ ਨਸਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀ-ਪੂਜਾ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।^{੨੮}

ਕੈਪਟਨ ਮੈਥਿਊਜ਼ ਨੇ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਦਲੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੇਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂਮਈ ਅਸਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਸਿੱਖ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜਿਆਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਾਇਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਨੇਹ-ਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਤ, ਧਰਮ ਜਾਂ ਰੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਦੂਸਰੇ ਸਮੁਦਾਇਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾੜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੂਜੇ ਸਮੁਦਾਇਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਚਰਣਕ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆਤਸ਼ਕ ਵਰਗੀਆਂ ਨਾ-ਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਬਾਕੀ ਸਮੁਦਾਇਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਰਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਤੇ ਸਨੇਹ-ਪੂਰਵਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਇਕ ਖਾਸ ਗੁਣ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਬਾਕੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਹਨ- ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਚ-ਆਚਾਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ, ਸ਼ਖਸੀ ਵੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਮੱਕਾਰ, ਪਖੰਡੀ ਤੇ ਛਲ-ਕਪਟੀ ਹਨ। ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਝਿਜਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਅਦਿਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜਾਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਤੁਅੱਲਕ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਅਵਾਮ ਨਾਲ, 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਇਤਬਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਅਗਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਮੈਥਿਊਜ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਸਿੱਖ ਸਾਦ-ਮੁਰਾਦੇ ਪਰ ਖਰੇ, ਸੂਰਬੀਰ, ਖਾਤਰਦਾਰ ਤੇ ਮਾਨਵ-ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਮਨੁੱਖ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਨਸਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਹਨ।

ਕੁਝ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਰਨਜ, ਚਾਰਲਸ ਮੈਸਨ ਤੇ ਹਿਊਗਲ ਦੇ ਹਨ। ੨੯

ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਆਦਮੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਪੂਜਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜ਼ਾਬਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਰਹ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅਮੁੱਕ ਤੇ ਅਮੁੱਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਸਦੀਵ-ਕਾਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਪੂਜਾ ਅਸਥਾਨਾਂ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਇਕ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਧਰਮ-ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਨਿਰਾ ਇਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਸਾਰਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਲਤ-ਪਲਤ ਸੰਵਾਰਨ ਦੀ ਹਸਤੀ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਗ਼ੈਬੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚ-ਅਚਾਰ, ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਭਲਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ, ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ-ਪੂਰਵਕ ਸਹਿਹੋਂਦ, ਆਚਰਣਕ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਆਦਿ ਸਦਗੁਣ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰੀ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੇ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ :

੧. ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ੧੯ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੬੭ ਦੀ ਨਵਾਬ ਸੁਜਾਉਦੌਲਾ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਹਾਰ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਚਿੱਠੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਉਲਾ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਸੀ.ਪੀ.ਸੀ॥, ਸਫੇ ੫੨, ੧੪੫,

੩੨੭ ਵੇਖੋ, ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦਾ ਸਿਖਸ, ਜਿਲਦ ਤਿੰਨ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ, ਮਿਤੀਗੀਣ ੧੯੮੦, ਸਫੇ ੩੪੧-੪੨

੨. ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਲਾਰਡ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ੨੦ ਅਗਸਤ, ੧੭੮੨ ਨੂੰ ਜੇਮਜ਼ ਬਰਾਊਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਨਿਸਟਰ ਤੇ ਏਜੰਟ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਇਕ ਗੁੱਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਘੋਖ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦਾ ਉਰਿਜਨ ਐਂਡ ਪ੍ਰੋਗਰੈਸ ਆਫ ਦਾ ਸਿਖਸ, ਲਿਖੀ। ਇਸ ਵਕਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬਕਾਇਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਹੁਣ ਤਕ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ :

ਸੀ. ਆਰ. ਸੀ. ਵਿਲਿਅਮਜ਼, 'ਦਾ ਸਿਖਸ ਇਨ ਦਾ ਅੱਪਰ ਦੋਆਬ', ਕਲਕੱਤਾ ਰੀਵਿਊ, ਜਿਲਦ ੬੧, ੧੮੭੫, ਸਫਾ ੪੦; ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੧੭੧-੨੧੫; ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਅਰਲੀ ਯੂਰੋਪੀਅਨ ਅਕਾਊਂਟਸ ਆਫ ਦਾ ਸਿਖਸ, ਇੰਡੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ : ਪਾਸਟ ਐਂਡ ਪ੍ਰੈਜੈਂਟ, ਕਲਕੱਤਾ ੧੯੬੨, ਸਫੇ ੧-੭

੩. ਜੇ. ਐਸ. ਗਰੇਵਾਲ, "ਦਾ ਪ੍ਰੈਜੈਂਟ ਸਟੇਟ ਆਫ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼", ਮਸਲੈਨੀਅਸ ਆਰਟੀਕਲਜ਼, ਗੁ. ਨ. ਦ. ਯੂ., ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੭੪, ਸਫੇ ੧੫੨-੧੬੨; ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਵੈਸਟਰਨ ਪ੍ਰਸਪੈਕਟਿਵ ਆਨ ਦਾ ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜਨ, ਸਹਿਗਲ ਪਬਲਿਸ਼ਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਸਫੇ ੮-੯; ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਵੈਸਟਰਨ ਇਮੇਜ ਆਫ ਦਾ ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜਨ : ਏ ਸੋਰਸ ਬੁੱਕ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੧੯੯੯, ਸਫਾ x-xii

੪. ੧੭੭੦ ਈ: ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਟਕ ਸਵਿਸ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪੇਪਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਕ ਖਾਸ ਦੌਰ ਦਾ ਅੰਤ ਜਰਮਨ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅਰਨਸਟ ਟ੍ਰੰਪ ਦੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ੧੮੮੦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਇਕ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਹਥਲੇ ਪਰਚੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

੫. ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੭੯-੮੧; ਅਰਨਸਟ ਟ੍ਰੰਪ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਆਰ ਦਾ ਹੋਲੀ ਸਕਰਿਪਚਰ ਆਫ ਦਾ ਸਿੱਖਸ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੧੯੯੭, ਸਫੇ ਥੀ ਅਤੇ xciii

੬. ਟ੍ਰੰਪ, ਉਹੀ ਸਫਾ xciii

੭. ਵਿਲਿਅਮ ਵਾਰਡ, 'ਅਕਾਊਂਟ ਆਫ ਦਾ ਸਿੱਖਸ', ਵੈਸਟਰਨ ਇਮੇਜ ਆਫ ਦਾ ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜਨ : ਏ ਸੋਰਸ ਬੁੱਕ (ਸੰਪਾ.) ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ੧੯੯੯, ਸਫਾ ੬੦

੮. ਟ੍ਰੰਪ, ਉਹੀ

੯. ਜੇਮਜ਼ ਬਰਾਊਨ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੧੩-੧੪, ੨੨ ਚਾਰਲਸ ਵਿਲਕਨਜ਼, 'ਦਾ ਸਿੱਖਜ ਐਂਡ ਦਿਅਰ ਕਾਲਜ ਐਟ ਪਟਨਾ', ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੭੩-੭੪; ਜਾਰਜ ਫਾਰਸਟਰ, ਏ ਜਰਨੀ ਫਰੋਮ ਬੰਗਾਲ ਟੂ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੭੦ (ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ), ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਸਫੇ

੨੯੩-੯੪; ਵਿਲਿਅਮ ਫਰੈਂਕਲਿਨ, ਮਿਲਟਰੀ ਮੈਮਾਅਰਜ਼ ਆਫ ਮਿਸਟਰ ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ, ਲੰਦਨ, ੧੮੦੫, ਸਫਾ ੨੭੩; ਜੇ. ਡੀ. ਕਨਿੰਘਮ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦਾ ਸਿੱਖਸ, ਲੋ ਪਰਾਈਸ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੧੯੯੦, ਸਫਾ ੪੬; ਡਬਲਯੂ. ਐਲ. ਮੈਗ੍ਰੈਗਰ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦਾ ਸਿੱਖਸ, ਲੰਡਨ ੧੮੪੬ (੨ ਜਿਲਦਾਂ), ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਸਫਾ ੪੪, ਮੈਲਕਮ, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੬

੧੦. ਕਨਿੰਘਮ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੪੬-੪੭

੧੧. ਟ੍ਰੰਪ, ਉਹੀ, ਸਫੇ lxxx-xi

੧੨. ਮੈਲਕਮ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੧੯੬-੯੭; ਮੈਗਰਿਗਰ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੭੬, ੮੯, ਕਨਿੰਘਮ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੭੩-੭੪ ਟ੍ਰੰਪ, ਉਹੀ, ਸਫਾ cxi

੧੩. ਕੈਪਟਨ ਮੈਥਿਊਜ਼, 'ਟੂਰ ਟੂ ਲਾਹੌਰ', ਏਸ਼ੀਐਟਿਕ ਐਨੁਅਲ ਰਜਿਸਟਰ ੧੮੦੯, ਸਫੇ ੪੩੦-੩੧

੧੪. ਮੈਲਕਮ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੭੬, ੮੯, ੧੬੮, ੧੬੯, ੧੯੬

੧੫. ਵਿਲਿਅਮ ਵਾਰਡ, ਉਹੀ ਸਫਾ ੬੦

੧੬. ਅਲੈਗਜੈਂਡਰ ਬਰਨਜ਼, ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਇਨ ਟੂ ਬੁਖਾਰਾ, ਜਾਹਨ ਮਰੇ, ਲੰਡਨ ੧੮੩੫ (ਤਿੰਨ ਜਿਲਦਾਂ), ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਸਫੇ ੧੦੧-੧੦੨

੧੭. ਬੈਰਨ ਚਾਰਲਸ ਹਿਊਗਲ, ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਇਨ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਐਂਡ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੭੦, ਸਫਾ ੩੯੪

੧੮. ਵਿਲਕਨਜ਼, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੭੧-੭੪

੧੯. ਈਦਨ ਐਮਲੀ, ਅੱਪ ਦਾ ਕੰਟਰੀ, ਲੰਡਨ, ੧੮੬੬ (ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ), ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਸਫੇ ੭-੮

੨੦. ਐਚ. ਟੀ. ਪਰਿੰਸਪ, ਉਰੀਜਨ ਆਫ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪਾਵਰ ਇਨ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਲਾਈਫ ਆਫ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੭੦ ਸਫਾ ੧੫੩

੨੧. ਬਰਨਜ਼, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੫੧

੨੨. ਚਾਰਲਸ ਮੈਸਨ, ਨੈਰੇਟਿਵ ਆਫ ਵੇਰਿਅਸ ਜਰਨੀਜ਼ ਇਨ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਐਂਡ ਦਾ ਪੰਜਾਬ, ਲੰਡਨ, ੧੯੪੨ (ਤਿੰਨ ਜਿਲਦਾਂ), ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਸਫਾ ੪੨੪

੨੩. ਬਰਾਊਨਜ਼, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੫

੨੪. ਵਿਲਕਨਜ਼, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੭੪; ਵਿਲੀਅਮ ਵਾਰਡ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੧੭੧-੭੨, ਮੈਲਕਮ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੧੪੪, ੧੬੫

੨੫. ਕਨਿੰਘਮ, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੮

੨੬. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੯

੨੭. ਕਨਿੰਘਮ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੩੨੯-੩੬

੨੮. ਹਿਊਗਲ, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੮੧-੮੨

੨੯. ਕੈਪਟਨ ਮੈਥਿਊਜ਼, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੪੨੨-੨੪, ੩੧, ਬਰਨਜ਼, ਉਹੀ, ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਸਫੇ ੪੫, ੭੬ ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਸਫੇ ੩੯, ੩੮੫, ੩੮੬, ਜਿਲਦ ਤੀਜੀ, ਸਫੇ ੧੦੧, ੧੪੦; ਮੈਸਨ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੪੩੨-੩੩, ਹਿਊਗਲ, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੮੫

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ 'ਪਟੀ ਲਿਖੀ': ਅਰਥ-ਪ੍ਰਬੋਧ

-ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ*

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਮਾਨਵੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀ ਵਿਕਾਸਗਤੀ ਦੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮੇਂ-ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਦੂਰੀਆਂ ਘਟ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਵਾਸ-ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਹੁਧਰਮੀ, ਬਹੁ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਮਾਜ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਰਥ-ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਲੋੜ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੀਬਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਰੀਝ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਅਨੇਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਉਪਰਾਲੇ, ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਰਥ-ਅਨੁਵਾਦ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਬਖਸ਼ ਰਹੇ ਹਨ। ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਰਥ-ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਲੋੜ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਹਕੀਕੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਅਣਭਿੰਨ ਰਹਿ ਗਏ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਲਿਖਤ, ਦੋਨੋਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਲੰਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ 'ਪਟੀ ਲਿਖੀ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਸ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ-ਸੰਕੋਚ ਭਰਪੂਰ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਲਾਹਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਸਮਝ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦੁਵੱਲੀ ਪਹੁੰਚ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀਆਂ ਮੌਲਿਕ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ, ਵਰਤਮਾਨ ਉਤਰਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਪਹੁੰਚ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮਝ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਖਿੰਡਾਅ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸਾਡੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮਾਨਵੀ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਤਕ

* ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਸਿੱਖ ਸਰੋਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਪਾਦਨਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਟੌਹੜਾ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ, ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ (ਪਟਿਆਲਾ) ਮੋ: ੮੨੨੨੦-੨੨੨੨੫

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਸਾਈ ਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਹੁੰਚਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਰਾਹੀਂ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਜਗਿਆਸਾ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਲਈ ਨਵੇਂ ਜੁਗ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਿਬੇਕਸ਼ੀਲ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਮਲ-ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਜੀਵਨਮੁਖ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਮਝ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਵੈ-ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੌਲਿਕ ਖੂਬੀਆਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹਿੱਤ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤਰ ਵਿਉਂਤੇ ਗਏ ਅਰਥ-ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੌਰਾਨ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਵੈ-ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਰਾਵਾਂ, ਸੁਝਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮਾਂ ਦੀ ਆਸ ਨਾਲ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ 'ਪਟੀ' ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਤੁੱਛ ਸਮਝ ਦੀ ਉਪਜ, ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਰਨ, ਸੁਝਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਸਿਰਜਨਹਾਰ-ਪਾਲਣਹਾਰ-ਮੇਟਣਹਾਰ ਅਨੰਤ-ਅਸੀਮ ਪਰਮਸਚੁ ਇਕ ਹੈ,
(ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ) ਰਹਿਮਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ।

ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ

ਰਾਗੁ

ਇਸ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਰੰਜ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ 'ਰਾਗ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ : ਰੰਗ, ਵਰਣ, ਰੰਜਕ ਵਸਤੂ; ਲਾਲ ਰੰਗ, ਲਾਲੀ; ਪ੍ਰੇਮ, ਪਿਆਰ, ਸਨੇਹ, ਪ੍ਰੀਤ-ਭਾਵਨਾ; ਹਰਸ, ਖੁਸ਼ੀ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ, ਆਨੰਦ; ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਗਾਇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਦਿ।^੧

ਸੰਗੀਤ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਸਜੀ ਉਸ ਸੰਗੀਤਕ ਧੁਨੀ-ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਰਾਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਸਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਾ ਕੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦਤ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਭੂਗੋਲਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਉਪਜ, ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਸੁਰ-ਸੰਗਤੀਆਂ, ਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਜੋਏ ਸੈਂਕੜੇ ਰਾਗ, ਰੂਹਾਨੀ ਸਕੂਨ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਸੰਗੀਤਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਅਰਥਾਤ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੌਰਾਨ ਬਾਣੀ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਸਿਲਸਿਲੇਬੱਧ ਅਤੇ ਸਿਰਲੇਖਬੱਧ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਆਸਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ੩੧ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਸਾ ਰਾਗ ਚੌਥੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪੰਨਾ ੩੪੭ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਆਸਾ' ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਤਦਭਵੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ 'ਆਸਾ' ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਮਿਲਦੇ ਹਨ : ਆਸ, ਉਮੀਦ; ਭਰੋਸਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ; ਆਸਰਾ, ਸਹਾਰਾ; ਚਾਹ, ਇੱਛਾ, ਕਾਮਨਾ; ਮਤਲਬ, ਮਨੋਰਥ, ਅਭਿਪ੍ਰਾਇ, ਤਾਤਪਰਜ; ਇਕ ਸੰਗੀਤਕ ਰਾਗ-ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਦਿ।^੨

ਆਸਾ ਰਾਗ ਨੂੰ ਆਸਾਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਰਾਗ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਸਵੈ-ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਸਾ ਰਾਗ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਲੋਕ-ਧੁਨ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗਦਾਨ ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੈ।^੩

ਮਹਲਾ ੧

ਇੱਥੇ 'ਮਹਲਾ' ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਹਲੂਲ (ਉਤਰਣ) ਦੀ ਥਾਂ, ਠਹਿਰਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ, ਮਕਾਮ ਜਾਂ ਟਿਕਾਣਾ, ਸਰੀਰ ਆਦਿ।^੪ ਦਬਿਸਤਾ-ਨੇ-ਮਜਾਹਿਬ ਦੇ ਕਰਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ 'ਮਹਲ' ਦਾ ਅਰਥ ਹਲੂਲ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਮਹਲ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਤਾਈਂ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਹਲੂਲ ਕਰਦਾ (ਉਤਾਰਦਾ) ਹੈ।^੫ ਗੁਰਜੋਤਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ-ਸਰੀਰ (ਮਹਲ) ਵਿਚ ਹਲੂਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਹ 'ਮਹਲਾ' ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਜ '੧' (ਏਕਾ) ਅੰਕ, ਗਿਣਤੀ-ਸੂਚਕ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗੁਰਜੋਤਿ ਅਰਥਾਤ 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਰੀਰਕ ਵਜੂਦ ਦੀ ਕਾਲਗਤ-ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਸੂਚਕ ਪਦ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਅੰਕ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਇਕ ਜਾਂ ਏਕ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ 'ਪਹਿਲਾ' ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਥੇ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ।

ਪਟੀ ਲਿਖੀ

ਪਟੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਅੱਖਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਤਖਤੀ ਜਾਂ ਫੱਟੀ ਜੋ ਲੱਕੜੀ ਜਾਂ ਪੱਥਰ ਦਾ ਚੌਰਸ ਜਾਂ ਆਇਤਾਕਾਰ ਟੁੱਕੜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ

ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪੱਟੀ ਜਾਂ ਫੱਟੀ (ਤਖ਼ਤੀ) ਉੱਪਰ ਲਿਪੀ ਦੇ ਚਿਹਨਾਂ/ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਦੇ 'ੳ', 'ਅ', 'ੲ'... ਆਦਿ। ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ (ਜਿਵੇਂ 'ੳ' ਉਠ, 'ਅ' ਅਨਾਰ, 'ੲ' ਇੱਟ... ਆਦਿ) ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਫਿਰ ਵਾਕ-ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਵਚਨਕਾਰੀ ...। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ 'ਪਟੀ' ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਬਾਣੀ-ਰੂਪਾਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਦੇ ਚਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਵਚਨਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲਿਪੀ-ਚਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖਣ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਰੋਤ ਵੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਜਾਂ ਸਨਾਤਨੀ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਥਾਨਕ ਜਾਂ ਦੇਸੀ ਲੋਕ-ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਪਹਿਲ-ਕਦਮੀ ਕਰਨਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਉੱਪਰ ਹੀ ਚੰਗੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਕੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾਵਾਨ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿੱਦਿਆਦਾਤਾ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਕੀਕੀ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਚਨਬੱਧ ਅਤੇ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ। ਇੱਥੇ 'ਪਟੀ' ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੀ-ਅਰਥ, ਹਿਰਦੇ ਰੂਪ ਤਖ਼ਤੀ ਅਤੇ 'ਲਿਖੀ' ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੀ-ਅਰਥ, ਬਾਣੀ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ-ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਉੱਪਰ ਉੱਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਮ-ਉਦੇਸ਼, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਲਿਖਣ ਜਾਂ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਹਰ ਵਕਤ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਅਧਾਰਭੂਮੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੩੨-੩੪ ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੋ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ੩੫ ਬੰਦ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਸਸੈ ਸੋਇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਜਿਨਿ ਸਾਜੀ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ਭਇਆ ॥

ਸੇਵਤ ਰਹੇ ਚਿਤੁ ਜਿਨ੍ਹ ਕਾ ਲਾਗਾ ਆਇਆ ਤਿਨ੍ਹ ਕਾ ਸਫਲੁ ਭਇਆ ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ਸ = 'ਸਸਾ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਸਬਕ:

ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਹ ਇਕ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਕਾਇਨਾਤ

ਬਣਾਈ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਉਸ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਸਾਰਥਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੧।

ਮਨ ਕਾਹੇ ਭੂਲੇ ਮੂੜ ਮਨਾ ॥

ਜਬ ਲੇਖਾ ਦੇਵਹਿ ਬੀਰਾ ਤਉ ਪੜਿਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ਰਹਾਉ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਹਾਉ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।^੧ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਮਿਲਦੇ ਹਨ - ਠਹਿਰਾਉ, ਟਿਕਾਉ, ਵਿਸ਼ਰਾਮ, ਸਥਾਈ, ਟੇਕ ਆਦਿ।^੨

ਰਹਾਉ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤ-ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਗਾਇਨ ਜਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਥਾਈ ਜਾਂ ਟੇਕ ਬਣਾ ਕੇ ਹਰ ਅੰਤਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਸਵੀਕਾਰੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਇਕ ਪਾਠਗਤ ਇਕਾਈ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ-ਭਾਵ ਜਾਂ ਸਾਰਤੱਤ, ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

'ਰਹਾਉ' ਦਾ ਸਬਕ:

ਹੇ ਮੇਰੇ ਬੇਸਮਝ ਮਨ! ਤੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭੁੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈਂ?

ਹੇ ਵੀਰ (ਮੇਰੇ ਮਨ! ਤੂੰ ਖੁਦ ਨੂੰ) ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ (Educated) ਤਾਂ ਸਮਝੀਂ, ਜਦ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ-ਮਾੜੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਂ। ੧। ਰਹਾਉ।

ਈਵੜੀ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਹੈ ਦਾਤਾ ਆਪੇ ਸਚਾ ਸੋਈ ॥

ਏਨਾ ਅਖਰਾ ਮਹਿ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਲੇਖੁ ਨ ਹੋਈ ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ੲ = 'ਈਵੜੀ' (ਈੜੀ) ਅੱਖਰ ਦਾ ਸਬਕ:

ਉਹ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਮੂਲ ਪਰਮਹਸਤੀ ਅਤੇ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਰਿਜ਼ਕਦਾਤਾ ਹੈ।

ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਗੁਰੂ-ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ (ਪਟੀ ਦੇ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਕਰਨੀ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੨।

ਉਤੈ ਉਪਮਾ ਤਾ ਕੀ ਕੀਜੈ ਜਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ॥

ਸੇਵਾ ਕਰਹਿ ਸੋਈ ਫਲੁ ਪਾਵਹਿ ਜਿਨ੍ਹੀ ਸਚੁ ਕਮਾਇਆ ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ੳ = 'ਉੜਾ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਸਬਕ:

(ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ!) ਉਸ ਬੇਅੰਤ ਸੱਚ ਦੀ ਉਸਤਤ (ਸਿਮਰਨ) ਕਰ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੂਰਨ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਸਿਮਰਨ (ਸਵੈ-ਸੰਸ਼ੋਧਨ) ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਉਹੀ ਇਨਸਾਨ ਜੀਵਨ-ਉਦੇਸ਼

(ਸੱਚ ਆਧਾਰਿਤ ਉਚੇਰੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ) ਰੂਪੀ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਮਲ-ਅਭਿਆਸ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ੩।

ਛੱਡੋ ਛਿਆਨੁ ਬੂਝੈ ਜੇ ਕੋਈ ਪੜਿਆ ਪੰਡਿਤੁ ਸੋਈ ॥

ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਹਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਈ ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ਕ = 'ਕਕਾ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਸਬਕ:

ਉਹੀ ਇਨਸਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ (ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਸਚਿਆਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਕੀਕੀ) ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਵੇ।

(ਜੇਕਰ ਉਹ ਸੱਚ ਆਧਾਰਿਤ ਉਚੇਰੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਸਿੱਖ ਕੇ) ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਵੇ; ਫਿਰ ਉਹ ਹਉਮੈ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਹੇਗਾ। ੪।

ਕਕੈ ਕੇਸ ਪੁੰਡਰ ਜਬ ਹੂਏ ਵਿਣੁ ਸਾਬੂਣੈ ਉਜਲਿਆ ॥

ਜਮ ਰਾਜੇ ਕੇ ਹੋਰੂ ਆਏ ਮਾਇਆ ਕੈ ਸੰਗਲਿ ਬੰਧਿ ਲਇਆ ॥੫॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ਕ = 'ਕਕਾ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਸਬਕ:

ਜਦ ਮੇਰੇ ਕੇਸ, (ਸਚਿਆਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਵਿਹੂਣੀ ਉਮਰ ਅਜਾਈਂ ਬੀਤ ਜਾਣ 'ਤੇ) ਕਮਲ ਵਾਂਗੂੰ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਬਣ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਚਮਕਣ ਲੱਗ ਪਏ;

(ਤਦ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਚਿੱਟੇ ਕੇਸ) ਮੌਤ ਦੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਜਸੂਸ ਆ ਗਏ ਹਨ (ਭਾਵ ਮੌਤ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ ਹੈ) ਜਦਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨੇ ਜਕੜ ਲਿਆ ਹੈ। ੫।

ਖਥੈ ਖੁੰਦਕਾਰੁ ਸਾਹ ਆਲਮੁ ਕਰਿ ਖਰੀਦਿ ਜਿਨਿ ਖਰਚੁ ਦੀਆ ॥

ਬੰਧਨਿ ਜਾ ਕੈ ਸਭੁ ਜਗੁ ਬਾਧਿਆ ਅਵਰੀ ਕਾ ਨਹੀ ਹੁਕਮੁ ਪਇਆ ॥੬॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ਖ = 'ਖਖਾ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਸਬਕ:

ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਖੁਦਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਖਰੀਦ (ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਬਣਾ) ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਰਿਜ਼ਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ;

ਜਿਸ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ-ਵਿਧਾਨ ਅਧੀਨ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ। ੬।

ਗਗੈ ਗੋਇ ਗਾਇ ਜਿਨਿ ਛੋਡੀ ਗਲੀ ਗੋਬਿੰਦੁ ਗਰਬਿ ਭਇਆ ॥

ਘੜਿ ਭਾਂਡੇ ਜਿਨਿ ਆਵੀ ਸਾਜੀ ਚਾੜਣ ਵਾਹੈ ਤਈ ਕੀਆ ॥੭॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ਗ = 'ਗਗਾ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਸਬਕ:

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਗੋਬਿੰਦ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਮਾਣ (ਫਖਰ) ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਤੀ (ਰੂਪੀ ਗੋਲ ਚੱਕ) ਨੂੰ ਚਲਾ/ਘੁਮਾ ਕੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਨੇ (ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਅਨੁਭਵ-ਵਿਹੂਣੇ ਕੱਚੇ) ਭਾਂਡੇ ਘੜ ਕੇ ਧਰਤੀ ਰੂਪੀ ਆਵੀ (ਕਰਮਭੂਮੀ) ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਉਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਪਕਾਉਣ (ਅਰਥਾਤ ਸਾਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ-ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਕਰਨ) ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਕਰਮਭੂਮੀ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ (ਭਖਾ) ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਘਘੈ ਘਾਲ ਸੇਵਕੁ ਜੇ ਘਾਲੈ ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਕੈ ਲਾਗਿ ਰਹੈ ॥

ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਜੇ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਣੈ ਇਨ ਬਿਧਿ ਸਾਹਿਬੁ ਰਮਤੁ ਰਹੈ ॥੮॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ਘ = 'ਘਘਾ' ਅੱਖਰ ਦਾ ਸਬਕ:

ਜੇ ਸੇਵਕ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ (ਵਚਨਬੱਧ) ਰਹੇ ਅਤੇ (ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਲਈ) ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ-ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ;

ਜੇ ਉਹ (ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੇ) ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਉਹ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਮਾਲਕ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ-ਸੰਜੋਗ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਰਹੇਗਾ। ੮।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ :

੧. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ (੧੯੯੦); ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼ (੨੦੦੩); ਵਾਮਨ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਆਪਟੇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼ (੨੦੧੨) ਅਤੇ ਡਾ. ਹਰਦੇਵ ਬਾਹਰੀ, ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (੧੯੯੫).

੨. ਉਹੀ.

੩. ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ (੧੯੯੭), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੦.

੪. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ (੧੯੯੦); ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਫ਼ਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ (੧੯੯੬)

੫. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ (੧੯੯੦).

੬. ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਚੀਮਾ), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ: ਜੁਗਤ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ (੨੦੦੮) , ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਾਦਮੀ, ਜਲੰਧਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦-੪੧.

੭. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼ (੨੦੦੩).

੮. ਉਹੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ (੧੯੯੦).

ਚਲਦਾ...

ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਲੈਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ

—ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ*

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਲੋਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ ਜਾਂ ਘੱਟ-ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਲਈ ਜਾਂ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮੇ-ਲੰਮੇ ਪੈਂਡੇ ਪੈਦਲ ਹੀ ਤੈਅ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਦੂਰੀ ਮਾਪਣ ਲਈ ਨਿਮਨ ਇਕਾਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ :

੧ ਫੁੱਟ

੧੨ ਇੰਚ

੧ ਗਜ਼

੩ ਫੁੱਟ

੧ ਫਰਲਾਂਗ

੨੨੦ ਗਜ਼

੧ ਮੀਲ

੮ ਫਰਲਾਂਗ (੧੭੬੦) ਗਜ਼

ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਦੂਰੀ ਮਾਪਣ ਲਈ ਕੋਹ ਜਾਂ ਕੋਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੋਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਪ ਲਈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੀ ਮਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਸ ੪੦੦੦ ਗਜ਼ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕੋਸ ੪੦੪੫ ਅਤੇ ੪੫੫੮ ਗਜ਼ ਦਾ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। Wikipedia Encyclopedia Website ਅਨੁਸਾਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਰਾਜ-ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਲਈ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇੱਟਾਂ ਅਤੇ ਚੂਨੇ ਨਾਲ ‘ਕੋਸ ਮਿਨਾਰ’ ਬਣਵਾਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੱਜ ਵੀ ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਜੀ.ਟੀ. ਰੋਡ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ੩੦-੩੦ ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ ਇਹ ਮਿਨਾਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ੪-੪ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ’ਤੇ ਸਥਿਤ ਹਨ।

ਉਕਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਏ ਅਜਿਹੇ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਭਾਵ-ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਹ ਅਤੇ ਕੋਸ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ।

*ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ : ਖੁੱਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ: ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ); ੧੪੪੩੦੫; ਮੋ : ੯੮੧੫੬-੭੬੪੫੩

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨਿਮਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

–ਜਿਹ ਮਾਰਗ ਕੇ ਗਨੇ ਜਾਹਿ ਨ ਕੋਸਾ॥

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਊਹਾ ਸੰਗਿ ਤੋਸਾ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬੪)

–ਫਰੀਦਾ ਇਨੀ ਨਿਕੀ ਜੰਘੀਐ ਥਲ ਡੂੰਗਰ ਭਵਿਓਮਿ॥

ਅਜੁ ਫਰੀਦੈ ਕੂਜੜਾ ਸੈ ਕੋਹਾਂ ਥੀਓਮਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ 'ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋਈ ਸੰਗਤ, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਵੇਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਝੱਲਣ ਲਈ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪੱਖਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ੍ਰੋਤ ਖੂਹ ਸਨ। ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ) ਪੱਖਿਆਂ ਨਾਲ ਹਵਾ ਝੱਲਣਾ ਅਤੇ ਜਲ ਛਕਾਉਣਾ ਉੱਤਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉੱਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :

ਜੋ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਮੈ ਦੇਇ ਸਨੇਹਾ ਤਿਸੁ ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਪਣਾ ਦੇਵਾ॥

ਨਿਤ ਪਖਾ ਫੇਰੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵਾ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਪਾਣੀ ਢੋਵਾਂ॥

ਨਿਤ ਨਿਤ ਸੇਵ ਕਰੀ ਹਰਿ ਜਨ ਕੀ ਜੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਸੁਣਾਏ॥

ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਗੁਰੁ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਨਾਨਕ ਮਨਿ ਆਸ ਪੁਜਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੫੬੧)

ਖੂਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲੇ, ਟੋਭੇ, ਸੁੰਮ ਅਤੇ ਹਰਟ ਆਦਿ ਵੀ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਹਰ ਵਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਨੂੰ ਸੁੰਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਮ ਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉੱਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :

ਨਦੀਆ ਹੋਵਹਿ ਧੋਣਵਾ ਸੁੰਮ ਹੋਵਹਿ ਦੁਧੁ ਘੀਉ॥

ਸਗਲੀ ਧਰਤੀ ਸਕਰ ਹੋਵੈ ਖੁਸੀ ਕਰੇ ਨਿਤ ਜੀਉ॥

ਪਰਬਤੁ ਸੁਇਨਾ ਰੁਪਾ ਹੋਵੈ ਹੀਰੇ ਲਾਲ ਜੜਾਉ॥

ਭੀ ਤੂੰਹੈ ਸਾਲਾਹਣਾ ਆਖਣ ਲਹੈ ਨ ਚਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਿਮਖ, ਵਿਸਾ, ਚਸਾ, ਪਲ, ਘੜੀ ਅਤੇ ਪਹਿਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੌਦਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਹੱਥ-ਘੜੀ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧੁੱਪ-ਘੜੀ ਅਤੇ ਜਲ-ਘੜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਉਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸਮਾਂ ਮਾਪਣ ਦੀ ਇਕਾਈ ਅਨੁਸਾਰ ਉਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਨਿਮਖ	ਅੱਖ ਝਮਕਣ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਸਮਾਂ
ਵਿਸਾ	੧/੨ ਸਕਿੰਟ
ਚਸਾ	੭ ੧/੨ ਸਕਿੰਟ
ਪਲ	੨੨ ੧/੨ ਸਕਿੰਟ
ਘੜੀ	੨੨ ੧/੨ ਮਿੰਟ
ਪਹਿਰ	੩ ਘੰਟੇ

ਰਾਤ-ਦਿਨ (੮ ਪਹਿਰ ਜਾਂ ੬੪ ਘੜੀਆਂ) ੨੪ ਘੰਟੇ

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਦੇ ਚੌਵੀ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ੬੦ ਘੜੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ੨੪ ਮਿੰਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਇਕ ਘੜੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)

ਉਪਰੋਕਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਭਾਵ- ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨਿਮਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

-ਵਿਸੁਏ ਚਸਿਆ ਘੜੀਆ ਪਹਰਾ ਥਿਤੀ ਵਾਰੀ ਮਾਹੁ ਭਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੭)

-ਆਠ ਜਾਮ ਚਉਸਠਿ ਘਰੀ ਤੁਅ ਨਿਰਖਤ ਰਹੈ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

(ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਮ (jwm) ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- ਪਹਿਰ)

ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸਾਨ ਜਦ ਕਣਕ ਆਦਿ ਦੀ ਫਸਲ ਫਲ੍ਹੇ (ਅਨਗਾਹ) ਨਾਲ ਗਾਹ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦਾਣੇ ਅਲੱਗ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਨਾਜ ਦੇ ਢੇਰ ਨੂੰ ਬੋਹਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਬੋਹਲ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉੱਲੇਖ ਨਿਮਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਹਲੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਾ ਵਡਭਾਗੀ ਸਿਖ ਗੁਣ ਸਾਂਝ ਕਰਾਵਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੦)

ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੇ-ਰਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਾਥਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਖੁਦ ਪੜ੍ਹੀਏ, ਵੀਚਾਰੀਏ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰੀਏ, ਤਾਂ ਜੁ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਲੈ ਕੇ ਉੱਚ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਬਣ ਸਕੀਏ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਸਬਕ

—ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੈਵੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਭਰਮਣ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕ੍ਰਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ ਪਰ ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸੁਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਸ਼ਕੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈਦਲ ਸਫ਼ਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਰਸਤੇ ਵੀ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਐਸੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ, ਭੁੱਖ-ਪਿਆਸ, ਸਰੀਰਕ ਥਕਾਵਟ ਤੇ ਬੇ-ਅਰਾਮੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਤੰਗੀ-ਤੁਰਸ਼ੀ, ਅਜਨਬੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਵੀ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋ ਕੇ, ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਕ ਵਿਰੱਕਤ ਦਰਵੇਸ਼ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਉਕਤ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਲਈ ਮਹੱਤਤਾ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਉਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਕਥਨ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਏ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਅਸਾਨੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਸਹਿਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੱਧ-ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ

*ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ;
ਮੋ: ੯੮੫੫੦-੫੭੬੨੪

ਨਫਰਤ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਦੀ ਸੀ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਦੇ ਇਸ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਹਿਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਖਾਈ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁੰਨੀ ਤੇ ਸ਼ੀਆ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਭਾਜਿਤ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਲਾਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਸਕੂਲ- ਹਨਫੀ, ਮਲਿਕੀ, ਸ਼ਾਅਫੀ ਤੇ ਹੰਬਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਮਾਨਤਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਕੱਟੜ ਸੁੰਨੀ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਬਤ ਸੂਫੀ ਸ਼ੇਖਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਅਵਿਲੰਬੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚਿਸ਼ਤੀਆਂ ਤੇ ਕਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੇ ਕੱਟੜ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਭਾਰਤਰੀ-ਭਾਵ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਤਾਂ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਸੀ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ-ਧਰਮ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਕਾਰਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਅਲੋਪ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਭਿਟ-ਵਹਿਮ, ਛੂਆ-ਛਾਤ, ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਆਦਿ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਫੋਕਟ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ) ਨੂੰ ਪਰਧਾਨਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ- ਸ਼ੈਵ, ਵੈਸ਼ਨਵ ਤੇ ਸਾਕਤ ਮਤ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਥ-ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਲਈ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਹਿਚਾਰ ਤੇ ਸਹਿਹੋਂਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਲੋਕ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕੋਰੇ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਦਿੱਬਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਰਿਧ-ਸਿਧ ਉੱਪਰ ਅਬੂਰ ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ। ਕੱਟੜ ਸੁੰਨੀ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ

ਵਿਖਾਉਣ ਜਾਂ ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਕਤ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਨ ਲਈ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਵਿਚ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਨ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਕਥਨ ਉੱਪਰ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚਾਰ ਬੜੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਗਿਆਨਵਾਨ ਤੇ ਸਤਵਾਦੀ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ੁਭ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮੱਤਭੇਦ ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਫਹਿਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਧਾਰਮਿਕ ਮੱਤਭੇਦ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਤ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਨ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ। ਲੋਕ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬੇਸਮਝੀ ਕਾਰਨ ਸਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੁਰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਮੁਲੰਮਾ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕਲਹ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਝੁੱਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਵਾਸ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਫਾਸਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਬਣ ਵੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਮਝਦਾਰ ਅਨੁਵਾਦਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜੋ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤੱਤ-ਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਹੁਨਰ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮਿਲਣਾ ਬੜਾ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲਸਫੀਆਂ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਨਾਯਾਬ ਹਨ। ਸੱਚ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਤੋਂ ਸਰਸ਼ਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਈ ਤਲਬਗਾਰ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਘਾਟ ਤੇ ਮੁਲਕ ਤਿਆਗ ਕੇ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਐਸੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਲਗਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਇਨਸਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਰਫ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਭਾਵ ਕੌਮ, ਦੇਸ਼, ਧਰਮ, ਖਿੱਤੇ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀ- ਈਰਾਨੀ

ਹਕੀਮ ਬਰਜਵਾਹ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫਲਸਫੀ ਤੁਮਤੁਮ ਅਤੇ ਖੁਰਾਸਾਨੀ ਵਿਦਵਾਨ ਅਬੂ ਮਾਸ਼ਰ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਮਾਰੂਥਲ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਯੂਨਾਨ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਐਸਾ ਗਿਆਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਬੜਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।

ਤੀਜਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਰੁਚੀ ਤੇ ਸੁਭਾਉ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਤੇ ਐਸ਼ੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਅਲੌਕਿਕ/ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਪਰਮਾਰਥ ਤੇ ਤੱਤ-ਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਘੁੰਟਰੀ ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਕਾਰਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਤੇ ਨੀਤੀ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ਼ਲਾਕੀ ਦਸ਼ਾ ਐਸੀ ਵਿਗੜੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਭਾਉਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉੱਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਐਸਾ ਪਰਦਾ ਤਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਚੌਥਾ ਕਾਰਨ, ਆਲਸ ਤੇ ਸੁਸਤੀ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੈ ਪਰ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਜੋ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਗਿਆਨ ਲਈ ਗ੍ਰਹਿਰੀ ਘੋਖ-ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅਗੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਖੋਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਪੁਖਤਾ ਇਰਾਦਾ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਹੀ ਕਾਰਗਰ ਸੰਦ ਹਨ।

ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਰਨ, ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੀ ਅੰਧੇਰੀ ਕਾਰਨ ਛਾਇਆ ਅੰਧਕਾਰ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਦੀਪ ਦੀ ਮੱਧਮ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਰੂੜੀਵਾਦ/ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖੋਜ ਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਦੇਹ ਤੇ ਪੁੱਛ-ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਕੁਫ਼ਰ ਦਾ ਅਗਰ ਦੂਤ ਤਸੱਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਸਤਾਦ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਇਸ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਝੱਟਪਟ ਬੇਦੀਨਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਹਿ ਕੇ ਨਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਗਿਆਨਵਾਨਾਂ

ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਬੇਦੀਨੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਵਿਦਵਾਨ, ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਗੇਰੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਮੰਚ ਉੱਪਰ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਸਹੀ ਮੁੱਲ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਛੇਵੇਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਉੱਠੇ ਤੂਫਾਨ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੇ ਖੋਜੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਤਰਤਾਈ ਤੇ ਸਹਾਨਭੂਤੀ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਤੇ ਮੱਤਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਤੰਦ ਲੱਭੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਉਮੈਂ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਇਤਨੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਸਪਰ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਅਵਸਰ ਵੀ ਸੰਦੇਹ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਕੁਝ ਗਿਆਨਵਾਨ ਚੁੱਪੀ ਸਾਧ ਗਏ ਹਨ, ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਲਪਗਤਾ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿਰਫ ਲਿਹਾਜ਼ ਰੱਖਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਹੀ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਇਨਸਾਨ ਠੰਢੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਅਜ਼ਾਦਾਨਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਕਰਦੇ। ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਕਾਰਨ ਹਰੇਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੱਤ-ਭੇਦਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਤਸੱਵਰ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮ ਅਵਿਲੰਬੀਆਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਹੈ। ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਲਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਾਸਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨ ਸ਼ੁੱਭ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਦੇ ਇਸ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਅਸਲੀ ਮੁੱਦੇ ਤੋਂ ਭਟਕਣਾ ਤੇ ਦਲੀਲ/ਤਰਕ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਨਾ ਆਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਿਮ ਜੇਕਰ ਐਨੇ ਹੀ ਬੁਰੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੰਗਣੇ ਕਿਹੜੀ ਚੰਗੀ ਰਵਾਇਤ ਹੈ? ਗ਼ੈਰਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਦਇਆ ਦੇ ਸਲੂਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਤਵੇਂ, ਜਾਦੂ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਜਾਦੂਗਰਾਂ/ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦੀਨ-ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਧੌਖੇ ਤੇ ਫਰੇਬ ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਉੱਚੀਆਂ ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੈ। ਐਸੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਬੜੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹਨ।

ਆਓ, ਹੁਣ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚ ਦੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਸਨ। ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਫੋਕਟ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਹਠ-ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਤਲਬਗਾਰ ਸਨ ਜੋ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕੋ ਜਿੰਨਾ ਕਾਰਗਰ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਇਕ ਸਦੀ ਬਾਅਦ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਾਰਨ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਮਰਸ਼ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੋਦੀ ਦੀ ਨਿਭਾਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ੀ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਭਗਤਾਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਤੇ ਸੂਫੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਲਈ ਸਾਧੂਕੜੀ (ਸਾਧੂ ਭਾਖਾ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਬੋਧੀ, ਜੈਨ, ਮੁਸਲਿਮ ਆਦਿ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਉੱਪਰ ਗਏ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਇਸ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਲਈ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਭਰਮਣ ਲਈ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਕਲਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕਾਂਤਵਾਸੀ ਹੋ ਕੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਸਭਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਦਈ ਸਨ। ਸੋ ਜੇਕਰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਲਈ ਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਮਹੌਲ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ ਤਾਂ

ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਰਸਾਈ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਲਈ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਜੋ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਨਾਲ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਅਰਾ ਦਿੱਤਾ :

ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ।

ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਨਾਸਿਬ ਹੈ। ਉਕਤ ਪਹੁੰਚ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਉੱਤੇ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਹਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ, ਭਾਈਚਾਰੇ, ਸਹਿਹੋਂਦ ਤੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਾ ਉੱਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਮੱਕੇ ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੰਗੇ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੁੱਭ ਅਮਲਾਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹਨ। ਤੱਤਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਅਵਿਲੰਬੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਰਖੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਉੱਚ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਤ੍ਰਿਆ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਿਫਲ ਰਹੀਆਂ, ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹੀਆਂ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਿਜੁਗ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕਾਉਣ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਹੀ ਮੁੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਇਕ ਤੱਥ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਫ ਉਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖੁਦ ਉੱਚ-ਇਖ਼ਲਾਕ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਭਾਵ ਨੇਕ ਤੇ ਪਾਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਨਾਲ ਸੁਸਜਿਤ ਹੈ।

ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਕਠੋਰ ਤੇ ਉਗਰ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ। ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਪਯੋਗੀ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਉੱਦਾਰ ਤੇ ਲਚਕੀਲਾ ਰੁਖ ਧਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਉਕਤ ਪਹੁੰਚ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਸਾਖੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਮੇਲਿਓ ਬਾਬਾ ਉਠਿਆ ਮੁਲਤਾਨੇ ਦੀ ਜਾਰਤਿ ਜਾਈ।

ਅਗੋਂ ਪੀਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਦੁਧਿ ਕਟੋਰਾ ਭਰਿ ਲੈ ਆਈ।

ਬਾਬੇ ਕਢਿ ਕਰਿ ਬਗਲ ਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਦੁਧਿ ਵਿਚਿ ਮਿਲਾਈ।

ਜਿਉ ਸਾਗਰਿ ਵਿਚਿ ਗੰਗ ਸਮਾਈ॥

(ਵਾਰ ੧:੪੪)

ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਾਦੂਗਰ/ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਮੱਕਰ-ਫਰੇਬ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਖ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੱਚ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਕਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਆ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਧਾਂ-ਨਾਥਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਤੋਂ ਇਹ ਸਬਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਧ-ਸਿਧ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਖਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨਾ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ।

ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਤਰਕ/ਦਲੀਲ ਇਕ ਐਸਾ ਨਿਯਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਫੋਕਟ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਨਿਆਇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰਕ ਨੂੰ ਇਕ ਤੇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸੀ ਜਾਂ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿਚ ਪਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਜਲ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਾਉਣ ਲਈ ਤਰਕਸੰਗਤ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ।

ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਉੱਚਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਾਂ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ/ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨਧਰਮੀ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣ। ਪਾਕਪਟਨ ਦੇ ਸ਼ੇਖ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਸ਼ੇਖ਼ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਬਚਨ ਬੋਲ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਵਾਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਉਧਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ। ਹਿੰਦੂ ਕਾ ਗੁਰੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾ ਪੀਰ।

ਉਕਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਸਾਰੂ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ■

ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ ਤੋਂ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਤਕ

—ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ*

ਤਬਦੀਲੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਸ਼ੈਲੀ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਸ਼ੈਲੀ ਖੜੋਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬੇਹੀ ਨੀਰਸ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਸਾਰਥਕਤਾ ਆਪ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਲਾ ਉੱਪਰ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿਗਠਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੌਰ ਨਾਲ ਬੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਕਾਜ਼ੇ ਅੱਜ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਸਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲਦੇ ਰਹੇ ਤਕਾਜ਼ਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਗਠਿਤ ਅਤੇ ਵਿਗਠਿਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸ-ਰੇਖਾ ਉਲੀਕੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਧਾਰਣਾ ਅਧੀਨ ਅਸੀਂ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਇਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ’ ਦੀ ਚਰਚਾ ਛੇੜਾਂਗੇ, ਜੋ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਮੱਧਕਾਲ ਦਾ ਇਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ। “ਗੁਰਬਿਲਾਸ” ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਗੁਰ+ਬਿਲਾਸ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਭਾਵ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿਲਾਸ ਦਾ ਤਦਭਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ— ਖੇਡ, ਲੀਲਾ, ਕ੍ਰੀੜਾ ਅਤੇ ਬਚਨ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪੰਜ— ਛੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ— ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬ਵੀਂ (ਕਵੀ ਸੋਹਣ), ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ (ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ), ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਰਾਮ), ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ (ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ) ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗੇਸ਼ (ਪੰਡਿਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ) ਆਦਿ। ਕਵੀ ਸੋਹਣ, ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੋਭਾ ਰਾਮ ਦੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਲੱਗਭਗ ਦੁਗਣੇ ਜਾਂ

*ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: ੯੮੮੮੯-੩੯੮੦੮

ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗੇਸ਼ ਦੋ-ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਵੀ ਨਾਂਹ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗੇਸ਼ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਬਾਰੇ ਇਕ ਦੁਰਲੱਭ ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗੇਸ਼ ਦਾ ਤਾਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੰਪਾਦਨ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਖੋਜ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੋਈ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਉੱਪਰ ਪੀਐਚ. ਡੀ. ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ, ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਬਲਕਾਰੀ ਨਾਇਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਨਾਇਕਾਂ ਦੇ ਜਸ ਗਾਇਨ ਲਈ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਓਪਰੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਬਹੁਤ ਪੱਛੜ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਅੱਜ ਦੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਜਿਵੇਂ- ਮਹਾਨ ਉਦੇਸ਼, ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕਤਾ, ਸੰਗਠਿਤ ਕਥਾਨਕ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਾਇਕ, ਸਰਗ-ਵੰਡ, ਛੰਦ ਯੋਜਨਾ, ਅਲੰਕਾਰ ਅਤੇ ਰਸ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਪਿਆਰਦੇ ਤੇ ਦੁਲਾਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੇ ਗੁਣ ਲੱਛਣ ਪਛਾਣ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਜਸ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਢੁੱਕਵਾਂ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨਾ ਲੱਭਾ। ਨਾ (Nomen clature) ਵਾਲਾ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ “ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ” (੧੯੦੫ ਈ:) ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਬੇਨਾਮੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਵਾਲੀ ਸੁਹਜ-ਭੁੱਖ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਇਕ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਡਾ. ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਰਚੇ ਗਏ ਮਹਾਂਕਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਖੋਜ ਕਰ ਕੇ ਪੀਐਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ

ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗਾਥਾ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ

- ਸ. ਹਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ*

“ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ” ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਲਾ-ਮਿਸਾਲ ਘਟਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ-ਓ-ਸਿਤਮ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀ ਚੀਚੀ (ਉਂਗਲ) ਵੀ ਨਾ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿਣ ਵਾਲਾ ਉਹ ਸ਼ੇਰ-ਦਿਲ, ਜਾਂਬਾਜ਼ ਖਾਲਸਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਤੇਗ ਫੜ ਕੇ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰ ਵਿਖਾਏ ਸਨ। ਇਹ ਉਹੀ ਖਾਲਸਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ ਸਦੀ ਤਕ ਅਫਗਾਨ ਧਾੜਵੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੰਬੀ ਲੜਾਈ ਲੜਦੇ ਹੋਏ, ਆਖਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰੂ-ਖੈਬਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਭੱਜਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਫਿਰ ਕਦੀ ਵੀ ਮੁੜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉੱਤਰੀ-ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਾੜਵੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਮਤਕਾਰੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜ਼ੁਲਮ-ਓ-ਸਿਤਮ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੰਘ ਨੇ “ਸੀ” ਤਕ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰੀ ਸੀ।

ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਧੌਖੇਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਲੁੰਬੜ-ਚਾਲਾਂ ਕਾਰਨ ਆਖਰਕਾਰ ੧੮੪੯ ਈ: ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਹਸਤੀ ਖਾਲਸਾ

*੪੩, ਚਰਨ ਬਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: ੯੪੧੭੭-੦੮੩੪੩

ਰਾਜ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੱਕਾ ਆਮਦਨ-ਸ੍ਰੋਤ ਮੰਨ ਕੇ ਗ਼ੈਰ-ਇਖਲਾਕੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ 'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ' ਅਤੇ ੨੦ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ 'ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਹਿਰ' ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਾਰਨ, ਇਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲ ਪਈ ਸੀ। ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਗ਼ੈਰ-ਇਖਲਾਕੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੜਕਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਦੀ ਪਿੱਠ ਠੋਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਇਕ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟਦਾਇਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟਦਾਇਕ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰ ਕੇ, ਆਖਰਕਾਰ ਜੇਤੂ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਂਡ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕੜੀ ਵਿਚ 'ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ' ਨੂੰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

'ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ' ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਲੱਗਭਗ ੨੩ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰੀ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਘੁੱਕੇਵਾਲੀ, ਪਿੰਡ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਸਬਾ ਰਾਜਾਸਾਂਸੀ ਤਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਤਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਬਿਲਕੁਲ ਕੱਚਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਧਾਰੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਈ ਦਿਨ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਕੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇਕ ਬਾਗ ਲਗਵਾਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਥਾਨ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਉੱਤੇ ਮਹੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸੇਵਨ ਸ਼ਰ-ਏ-ਆਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਬਤੌਰ ਰਖੇਲ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਮਹੰਤ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗ਼ੈਰ-ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਬੇਦਖ਼ਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹੂ-ਰੀਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

੨੬ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਬੇਦਖ਼ਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ੩੧ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਇਕ ਜਥੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਡੀ ਤਦਾਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੦੦ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਫਿਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਮਹੰਤ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸ. ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਛੋਆ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਮਹੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਖੁਦ ਕਮੇਟੀ ਅਧੀਨ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਰਖੇਲ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਬਝਵੀਂ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਕ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬੇਦਖ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁੱਕ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਸੰਸਦ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ

ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਪਾਸੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀ ਮੁਲਕ ਅੰਦਰ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਰਾਜ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਨੂੰ ਹਰ ਹੀਲੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਸੰਨ ੧੯੧੪ ਈ: ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਬਜਬਜ ਦੇ ਘਾਟ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੯੧੯ ਈ: ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰੋਪਾ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਇ-ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: “ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਬੜੀ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਮੌਜੂਦਾ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇ।”

ਉਪਰੋਕਤ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਕੁਚਲਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿੱਠੂ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਸਰਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦੇ ਮਹੰਤ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਆਣ ਖੜੋਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਕਿੱਕਰਾਂ ਦੀ ਲੱਕੜ ਵੱਢਣ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਮਹੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਨੇ ਮਿਤੀ ੧੦ ਅਗਸਤ, ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਰਿਪੋਰਟ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ ਕਿ ਫੜੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਕੜ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਹੇਠ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ-ਪੰਜ

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲੱਕੜ ਵੱਢਣ ਲਈ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਲਿਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਅਧੀਨ ਮਹੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਨੇ ਉਸ ਦਫਤਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰਾ ਰਿਕਾਰਡ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਿਤੀ ੨੩ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਡਿਊਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਰੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਹੇਠ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਉਪਰੰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਜਿਹੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਕਰਤੂਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਗ਼ੈਰ-ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਗੁਰਧਾਮਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਰਹੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਆਪਣੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਤਕ ਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਬੈਠੀ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮ-ਓ-ਸਿਤਮ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ੨੯ ਅਗਸਤ, ੧੯੨੨ ਈ: ਤੋਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਲਈ ਭੇਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਭੜਕਾਹਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ। ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਉੱਪਰ ਚਿੱਟੇ ਮੋਤੀਏ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਗ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਫਿਰ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ-ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਪੈਦਲ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਲਈ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਜਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ “ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ” ਜਾਂ “ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ” ਆਦਿ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਤੁਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਿ ਲੋਕ ਜਥੇ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ’ਤੇ ਲੋਕ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਛਬੀਲਾਂ, ਲੰਗਰ ਜਾਂ ਹੋਰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾਪੂਰਵਕ ਖਲੋਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਨਾ ਮੁੜਦੇ ਅਤੇ “ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ। ਫਿਰ ਜਥੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਖੜੋਤੇ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਜੋੜੀ “ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਡਾਂਗਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾ-ਖਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ “ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਹੇਠ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਉਦੋਂ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਨਾ ਪੈਂਦੇ। ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਡਿੱਗਾ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਜੇਕਰ ਫਿਰ ਉੱਠ ਕੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ “ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕੁਟਾਪਾ ਚਾੜਦੇ।

ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਏ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਚੁੱਕ ਕੇ, ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਨਾਲਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਰੈਂਡ ਕਰਾਸ ਦੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਵਾਲੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਾਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਏ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬੇਹੋਸ਼ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ

ਵਾਲੇ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਏ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦਗੜ-ਦਗੜ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘ ਇਤਨਾ ਜੁਲਮ ਸਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਵੀ “ਸੀ” ਤਕ ਨਹੀਂ ਉਚਰਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਅਨੋਖੀ ਰੂਹਾਨੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧੰਨਭਾਗ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਇਹ ਲੰਗਰ ਖੁਦ ਹੀ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਚ ਗਿਆ ਲੰਗਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਰੁਪਏ-ਪੈਸੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਖੋਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਦੂਰ ਖੜੋਤੇ ਹੋਏ ਹੀ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਪਰ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਢਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਕ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਕ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਬਹੁਤ ਉਤੇਜਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ “ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ” ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪਾਲਤੂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢਣ ਲਈ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਨਿਹੱਥੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਜੁਲਮ-ਓ-ਸਿਤਮ ਦਾ ਦੌਰ ੨੨ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੧੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਤਕ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਉਪਰੰਤ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਨੱਕੋ-ਨੱਕ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਈ ਆਰਜ਼ੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਉੱਥੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਕਾਰਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਆਰਜ਼ੀ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ ਸਨ।

ਮੋਰਚੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ :

ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛਪਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰ “ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ” ਨੇ ਤਾਂ ਮੋਰਚੇ ਬਾਰੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਛਾਪਣ ਲਈ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਕਾਲਮ “ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਾਗ” ਰਾਖਵਾਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਲਮ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮੋਰਚੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ-ਪੂਰਵਕ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਵੱਲੋਂ ੭ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਦੇ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਿਚ ਭੇਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ :-

“ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ, ਸੂਖਮ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਏ ਸਾਧਾਰਨ ਪੇਂਡੂ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੌਂਸਲੇ, ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਅਤਿ ਨੀਚ ਦਰਜੇ ਦੀ ਭੜਕਾਹਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹੱਸਦਿਆਂ-ਹੱਸਦਿਆਂ ਜੁਲਮ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ ਦੇ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਹਨ।”

ਮਹਾਸ਼ਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਐਡੀਟਰ “ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰਤਾਪ” ਲਾਹੌਰ ਵੱਲੋਂ ੧੦ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ :-

“੧੦ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਸਿੰਘ- ਸ. ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਮਿਸਟਰ ਬੀ. ਟੀ. ਆਪਣੀ ਪੁਲਿਸ ਸਮੇਤ ਘਟਨਾ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਬੀ. ਟੀ. ਨੇ ਭਾਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਥੱਪੜ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਬੀ. ਟੀ. ਨੇ ਉਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਣਗਿਣਤ ਠੱਡੇ ਮਾਰੇ। ਫਿਰ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਵੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਡਾਂਗਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਉਦੋਂ ਤਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਤਕ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਫਿਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਕੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਪੁਲਸੀਏ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਨੱਚਦੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।”

੧੦ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ

ਹਸਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਕੁਮਾਰੀ ਲਜਾਵਤੀ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਕੀਮ ਅਜਮਲ ਖਾਨ, ਸਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜੁਲਮ-ਓ-ਸਿਤਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਦਮਨਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਗ਼ੈਰ-ਮਨੁੱਖੀ ਅਤੇ ਅਸੰਭਿਅਕ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਅਤਿ-ਭੜਕਾਹਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਆਖਿਆ ਕਿ “ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਾਂਤਪੂਰਨ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਖਾ ਕੇ ਮਰਨ ਦਾ ਦੁਖ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਲਾਠੀਆਂ ਦੇ ਵਾਰ ਸਹਿਣੇ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਰਹਿਣਾ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੰਦਨ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।”

ਉਸੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਕੁਮਾਰੀ ਲਜਾਵਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਾਰ-ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਡੁੱਬ ਰਹੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਵੀ ਉਤਨੇ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਹਨ, ਜਿਤਨੇ ਬਹਾਦਰ ਉਹ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੇ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸਹਿ ਕੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ।”

ਇਕ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀ ਸ. ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਉਸ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜੁਲਮ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਇਤਨਾ ਜੁਲਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ! ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜੁਲਮ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਬਾਰੇ ਸਾਰਾ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਜੁਲਮੀ ਦੌਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਕੁੱਦ ਪਵਾਂਗਾ।” ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਬਕਾ

ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਸੀ: ਐਫ: ਐਂਡ-ਰਿਊਜ਼ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮੋਰਚੇ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਦਰੀ ਦੁਆਰਾ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਪਿਛਲੀ ਦਿਨੀਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਬੜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ, ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਉੱਤੇ ਚਿੱਟੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਸਜਾਈ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ “ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜੋਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਲੰਬਾ ਸਫਰ ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਮਿੱਟੀ-ਘੱਟੇ ਅਤੇ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਦਾ ਦੌਰ ਅਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ’ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਬੇਹੱਦ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਚਾਰ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਜੋੜੀ, ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਫੁੱਟ ਦੀ ਦੂਰੀ ’ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਭੜਕਾਹਟ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੇ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਮਿਸਟਰ ਬੀ. ਟੀ. ਨੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਸੰਮ ਵਾਲੀ ਡਾਂਗ ਉਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਰਦਨ ’ਤੇ ਮਾਰੀ। ਉਹ ਸਿੰਘ ਭੁਆਟੜੀ ਖਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਉੱਪਰ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਅਣਗਿਣਤ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧਮੋਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਜ਼ੁਲਮੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਈਸਾ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸੂਲੀ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਸ਼ਟਦਾਇਕ ਸੀ। ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ

ਹੋਰ ਡਾਂਗਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਹਿਣੇ ਪਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਬੜੀ ਵਹਿਸ਼ਿਆਨਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਪੁਲਿਸੀਏ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਨੱਚਦੇ-ਟੱਪਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਬੇਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਵਹਿਸ਼ਿਆਨਾ ਸੀ। ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਨ ਕਰਕੇ, ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ, ਖਾਮੋਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜੋ ਕਸਮ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਖਾਧੀ ਸੀ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ, ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦੇ ਜੀਅ ਹੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ”

ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਇਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਕੈਪਟਨ ਵਰਗੀਜ਼ ਨੇ ਮਿਤੀ ੧੨ ਅਤੇ ੧੩ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਸੱਦਦ ਬਾਰੇ ਇਕ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਫਿਲਮ ਦੀਆਂ ਹੈੱਡ-ਲਾਈਨਜ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਸਨ। ਹੈੱਡ ਲਾਈਨਜ਼ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਨ- ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ, ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੱਦਦ ਦਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਸਥਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਫਿਲਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੀਨ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਵੱਲੋਂ ਡਾਂਗ ਨਾਲ ਇਕ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਰ ਖਾ-ਖਾ ਕੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰਦੇ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਕਈ ਸੀਨਾਂ ਵਿਚ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਦਗੜ-ਦਗੜ ਕਰ ਕੇ ਲੰਘਦੇ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਕਈ ਸੀਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਪਾਲਤੂ ਕੁੱਤੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਢਦੇ ਹੋਏ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਜਦੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ

ਭਾਈਚਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਉੱਠਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਫਿਲਮ ਨਾ ਵਿਖਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਅਮਰੀਕਨ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਫਿਲਮ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਘਿਣਾਉਣੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਚੌਰਾਹੇ 'ਤੇ ਭੰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੀ ਨਾਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

੧੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਤਕ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੫੦੦ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਅਣਗਿਣਤ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਦੇਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਮ-ਹੁੰਮਾ ਕੇ ਪੁੱਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਪਟਦੇ-ਨਿਪਟਦੇ ਥੱਕ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਵਿਚੋਲਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਮਹੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਪਟਾ ਆਪਣੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹਲਫ਼ੀਆ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰੱਖਤ ਕਟੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਵਿਚ ਫਸੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਭੱਜ ਨਿਕਲੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ੧੮ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੨੨ ਈ: ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਿੱਟੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਇਕ ਸਫ਼ਲ ਪੈਂਤੜਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਮਿੱਥੇ ਗਏ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਪੂਰਨ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਸਦਕਾ ਮੋਰਚਾ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ' ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਿੱਤਣ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਸੁਣ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕ ਧੰਨ-ਧੰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਤੂਫਾਨ ਦੀ ਅਗਨ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਜੇਤੂ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ■

ਅਜ਼ਾਦੀ

—ਪ੍ਰੋ. ਨਵਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ*

ਜ਼ਾਲਮ ਖੜ੍ਹਾ ਹਵਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਚ, ਆਖੇ: ਪਿੰਜਰਾ ਸੋਹਣਾ।

ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਾਂ : ਕਿੰਨਾ ਹੈ ਮਨਮੋਹਣਾ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਵਿ ਸਤਰਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਜਾਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਲਿਬਰਟੀ’ ਜਾਂ ‘ਇੰਡੀਪੈਂਡੈਂਸ’ ਦਾ ਪਰਿਆਇ ਹੈ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ— ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ/ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਚਰਚਿਤ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਜੀਨ ਜੈਕ ਰੂਸੋ ਦੀ ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਵੀ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹੈ : “ਆਦਮੀ ਪੈਦਾ ਤਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਹਰ ਥਾਂ ਉਹ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।” (Man is born free, but everywhere he is in chains.)

ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ੧੫ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੭ ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਰੀਬ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਤੋਂ ਸਰੀਰਕ ਮੁਕਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੇਖੋਂ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ, “ਆਰਥਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਸਵੈਮਾਣ, ਸਵੈਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਜੀਅ ਸਕੇ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕੇ, ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਸਕੇ— ਇਹ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੂਤਰ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਵੈਮਾਣ, ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਜਿਊਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਜਿਊਣ ਭਾਵ

*ਮੁਖੀ, ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਕਾਲਜ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ-੧੫੧੩੦੨ (ਬਠਿੰਡਾ)
ਸੰ: ੯੪੧੭੬-੯੨੦੧੫

ਪਰਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਹਰਾਮ ਖਾਣ ਦੇ ਤੁੱਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ : “ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ॥” ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿਚ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰਾਜਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੋ-ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਦੱਸ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਿਣ ਭੰਗਰਤਾ/ਥੁੜ੍ਹ-ਚਿਰੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀ ਗੁਲਾਮ, ਪਿਛਾਂਹ-ਖਿੱਚੂ ਅਤੇ ਅਬਲਾ ਆਦਿ ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਦਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ, ਉਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸੰਬੰਧੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ :

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ‘ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਸੇ ਪਰਾਏ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਕਲਯੁੱਗ ਅੰਦਰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸਾਕਾ ਸੀ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਦੂਜੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜੋ ਪਰਚਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਕਹਿ ਕੇ ਲਹਿਰਾਇਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹੀ ਇਬਾਰਤ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਆ। ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ) ਦਾ ਜੋ ਲੰਮਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੂਤਰ ਹੀ ਸੀ।

ਸਾਂਝਾਪਣ, ਏਕਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਬਰਾਬਰਤਾ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕੇਗਾ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਸੋਚ, ਅਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਰਹਿਣੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਨੀਲ ਗਗਨ ਵਿਚ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣ ਦਿਓ, ਐਕੁਏਰੀਅਮ ਵਿਚ ਰੱਖੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰਾਂ/ਸਰੋਵਰਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਪਣ ਦਿਓ, ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਤਿਤਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਮੰਡਰਾਉਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੇਖੋ, ਇਹ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਨਿੱਘ/

ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਨੇ।

ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (੧੯੦੫-੧੯੭੮ ਈ:) ਆਪਣੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਤੇਰੇ ਗਿਰਾਂ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਲੈ ਲੈ ਆਪਣੀ ਨੜੀ ਨਵਾਬੀ, ਦੇਹ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ।
ਜਿਥੇ ਵੀਰ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ, ਸਿਰੋਂ ਮਾਰ ਧੁੱਪੇ ਸੁੱਟ ਜਾਂਦੇ।
ਜਿਥੇ ਲੱਖ ਪਣਾਂ ਦਾ ਲੋਹਿਆ, ਜੰਜੀਰਾਂ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਹੋਇਆ।
ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਇਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸੱਕਣ, ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਘੁੰਡੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਨਾ ਸੱਕਣ।
ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਐਸੀ ਥਾਂ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਤੇਰੇ ਗਿਰਾਂ।

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਸਰੀਰਕ ਅਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਅੰਕੁਸ ਲਾ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਦਾਜ ਦੇ ਲੋਭੀ ਬਣ ਕੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪੈਸੇ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਸਕੇ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਤੇ ਤੋੜ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਰੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕੁਹਾੜੇ ਚਲਾ ਕੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਵਿਚ ਜਿਊਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਆਓ, ਸਭ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇਈਏ! ਜੀਓ ਤੇ ਜੀਊਣ ਦਿਓ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰੀਏ!! ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰੱਖੀਏ!!!

ਸਾਨੂੰ ਰੱਖ ਸੁਤੰਤਰ ਦਾਤੇ, ਬੰਦੀ ਸਾਥੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ।
ਪਰਤੰਤਰ ਨਾ ਕਦੇ ਕਰਾਵੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਾ ਸਦਾ ਸ਼ਰੂਰ ਰਹੇ। . . .
ਜੰਗਲ ਵਾਸਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਦੇਵੀਂ, ਮਾੜੀ ਮਹਲ ਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦਈਂ।
ਤਨ ਨੂੰ ਕੱਜਣ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲੇ, ਪਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕਦੇ ਨਾ ਖੱਸ ਲਈਂ।

ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ ਤੋਂ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਤਕ

ਸਫਾ ੪੦ ਦਾ ਬਾਕੀ

ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਖੋਜ ਮੁਤਾਬਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ੮੫ ਕੁ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਤਫਾਕ ਵੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਹੀ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ੧੨, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ੦੧, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਾਰੇ ੦੨, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਾਰੇ ੦੨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ੧੬ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਤੇ ਨਾਇਕਤਵ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਖਿੱਚ ਅਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ - ੧੯੪੭ ਈ:

-ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਮ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ੧੯੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਿਗਰ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਵਤੰਤਰ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਿਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ੧੯੪੭ ਈ: ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ੧੯੪੭ ਈ: ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੧੯੨੧ ਈ: ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਕੁੱਲ ਅਬਾਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਗਭਗ ੫੫% ਅਤੇ ੧੯੪੧ ਈ: ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੫੭% ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੱਧ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰਕੂ ਸਮੱਸਿਆ ਖਿਚਾਉ ਵਾਲੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇਰੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਵਪਾਰ, ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤਕੜੇ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਸਨ। ੪੦% ਮਾਲੀਆ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਦਾਬੇ ਤੋਂ ਔਖੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਸਾਲਸੀ ਫੈਸਲੇ (Communal Award) ਦੁਆਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਵੱਖਰੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਅਤੇ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ੫੧% ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਲੱਗਭਗ ੩੦% ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਫਿਰਕੇ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਚਾਲੇ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਘੱਟ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਦੂਜੀ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਲੱਗਭਗ ੧੩% ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਕਰ ਦਾ ੪੦ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਵੋਟੇਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੨੦% ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ

* ਕੋਠੀ ਨੰ : ੧੨੮੮, ਸੈਕਟਰ-੧੫ ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ। ਮੋ: ੯੪੧੭੧-੪੫੪੪੫

ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ।

ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵ (੧੯੪੦ ਈ:) ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਇਹ ਸਾਫ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਭੂਗੋਲਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਦਿਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਲਾਕਾਈ ਇਕਸਾਰਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਸੂਬੇ ਆਉਣੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ- ਪੰਜਾਬ, ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਆਦਿ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬਾਨੀ, ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਕ ਉੱਘੇ ਮੰਤਰੀ, ਇਕ ਸੂਝਵਾਨ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੯੪੧ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ) ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਰਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਨੇਤਾ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹਫਤਾ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਰਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰੀ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰਥਾਤ ੧੯੩੭ ਈ: ਤੋਂ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ-- ਇਹ ਸੋਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਢੀਠਪੁਣੇ ਦੀ ਹੱਦ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇੱਕ-ਦਿਨ ਲਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਫਿਰਕੇ (ਮੁਸਲਮਾਨ) ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਫਿਰਕੂ ਰਾਜ ਨੂੰ ਉਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਹੈ ਸਹਿਣ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।” ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨ ਘੜਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ੧੯੨੧ ਈ: ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੯੪੭ ਈ: ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਰਾਜ ਰਿਹਾ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ। ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿਣ, ਤਦ ਪੰਜਾਬ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ, ਛੋਟੂ ਰਾਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਇਸ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਨ।

੧੯੪੬ ਈ: ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮੋੜ ਲਿਆਉਣ

ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ। ਮੁਸਲੀਮ ਲੀਗ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ੮੫ ਸੀਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੭੩ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ੯੪ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਚੋਣ ਲੜੀ ਤੇ ਕੇਵਲ ੧੯ ਸੀਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਨੇ ੭੬.੨੬% ਅਤੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ੨੪.੬੧ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵੋਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ੧੯੪੬ ਈ: ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੇ ਮਗਰ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵੇਖਣ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਰਚ, ੧੯੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਅਟਕ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਫਸਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗੁਪਤ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੰਬਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਵੀ ੮ ਮਾਰਚ, ੧੯੪੭ ਈ: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਈਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿੱਗਰ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਨੀਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕੇਵਲ ਕਾਂਗਰਸ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ੧੯੩੧ ਈ: ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੯੪੭ ਈ: ਤਕ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਸਕੀਮਾਂ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁਨਰ ਸੰਗਠਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਗਲਬੇ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਸਕਣ। ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਸਕੀਮ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ, ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਗਲਬੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ। ੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੪੭ ਈ: ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਂਦਿਆਂ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਈ ਤੇ ੧੯੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ

ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ।

ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦਾ ਮਸਲਾ :

ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੇ ਬਟਵਾਰਾ ਯੋਜਨਾ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸਰ ਐਵਨ ਜੈਨਕਨਜ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਕਦੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਲੀਗੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਅੱਪੜ ਸਕਣ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਅਤੇ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਆਰਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਗ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਈ। ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਗੱਲਾਂ ਮੰਨ ਗਿਆ :-

੧. ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸਟੇਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
੨. ਇਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਵੇ।
੩. ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਣੇ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਧੀਨ ਹੋਣ।
੪. ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਛੱਡ ਦੇਣ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਤੇ ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਾਰਚ, ੧੯੪੭ ਈ: ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਮੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਅਟਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣਾ ਔਖਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ, ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾਏ, ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾਈਆਂ ਚਰਖੜੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ

ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਤਿਨਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਬੋਲੇ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ!” ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਕਥਨੀ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਕੋਈ ਧੀਰਜ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ, ਜੋ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਿਆ ਤੋਂ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਭਰੋਸੇ ਵਾਸਤੇ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੈਡਰਲ ਮੂਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਗੱਲਬਾਤ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨਾਹ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ।

ਇਸ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਜੇਕਰ ਕਦੀ ਚਾਹੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਕਦੀ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਗੱਲਬਾਤ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਵਿਚਕਾਰ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਸਲਿਮਲੀਗੀ ਸਰ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਜਾਂ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਅਜਿਹੀ ਸਿਆਣਪ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੂਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾ ਲੈਂਦਾ। ਸਿੱਖ-ਮੁਸਲਿਮ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਕਾਰਨ ਮਾਰਚ, ੧੯੪੭ ਈ: ਦੇ ਫਸਾਦ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਾੜਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਨੇਤਾ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਖੇਦ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਜ਼ਬਾਤ ਇੰਨੇ ਭੜਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਤਨਾਉ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੰਗ 'ਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਅਖੀਰਲੇ ਦਮ ਤਕ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਲਾਕਾ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਿਊਣ ਲਈ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਜ਼ੀਰਾ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਜ਼ੀਰਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਉਣਾ :-

ਹੱਦਬੰਦੀ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ, ਸਰ ਏਵਨ ਜੈਨਕਿੰਨਜ਼ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਪਾਸੋਂ ਪੰਜਾਬ ਹੱਦਬੰਦੀ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਅਗੇਤਰੀ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਗੇਤਰੀ ਸੂਚਨਾ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗੇਤਰੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਦਿਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਣ। ਸਰ ਏਵਨ ਜੈਨਕਿੰਨਜ਼ ਅਗੇਤਰੀ ਸੂਚਨਾ ਮੰਗਣ ਲੱਗਿਆਂ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਮੰਗੀ ਸੂਚਨਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੱਦਬੰਦੀ ਬਾਰੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹੁਣ ਇਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਪਾਲ ਸੀ।

ਸਰ ਜਾਰਜ ਏਬੇਲ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਰ ਏਵਨ ਜੈਨਕਿੰਨਜ਼ ਨੇ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ. ਕਾਡਰ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਗਵਰਨਰਾਂ ਨਾਲ ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਅਮਲੇ ਵਿਚ ਸਰ ਏਵਨ ਜੈਨਕਿੰਨਜ਼ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਰ ਜਾਰਜ ਨੇ ਸਰ ਏਵਨ ਜੈਨਕਿੰਨਜ਼ ਦੀ ਪੁੱਛ 'ਤੇ ਹੱਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਗੇਤਰੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਰਹੱਦ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਏਵਨ ਜੈਕਿੰਨਜ਼ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਜੇ ਹੱਦਬੰਦੀ ਫੈਸਲੇ ਅਤੇ ਇਸ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨਕਸ਼ੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਇਸ ਨਕਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਜ਼ੀਰਾ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਸਰ ਫਰਾਂਸਿਸ ਮੂਡੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਆਈ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਰ ਸੀਰਿਲ ਰੈੱਡਕਲਿਫ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ 'ਤੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਹੱਦਬੰਦੀ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਰਸੂਖ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ

ਰਸਮੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗੌਰਵ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਦੀ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੱਦਬੰਦੀ ਫੈਸਲਾ ਭਾਰਤ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ‘ਟ੍ਰਿਮ ਏ ਲਿਟਲ’ ਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ। ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਬਿਓਮਾਂਟ ਨੇ ਟਾਈਮਜ਼ ਨਿਓਯਾਰਕ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੈਂਡਕਲਿਫ ਅਵਾਰਡ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ “ਇੰਡੀਆਜ਼ ਰੇਡ ਟੂ ਇੰਡੀਪੈਨਡੈਂਸ” ਵਿਚ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਬਾਉਂਡਰੀ ਅਵਾਰਡ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਬਾਉਂਡਰੀ ਅਵਾਰਡ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਗਈ? ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਜਸਟਿਸ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਜਸਟਿਸ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਬਹੁਤ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਬਹੁਤ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਚਿੱਠੀ ਜੋਕਿ ਲਾਰਡ ਇਸਮੇ ਨੂੰ ਲਿਖੀ, ਮਿਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਤਬਦੀਲੀ ਥੋੜੀ-ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੇਟਨ ਨੇ ੨ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਇਸਮੇ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ “ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਮੈਂ ਰੈਂਡਕਲਿਫ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੋਗੇ . . . ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਦਿਖਾਉਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਵਿਖਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।” ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੀਰਾ ਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਕਰਕੇ ਮਿਲੀਆਂ।

ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਰੰਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਕੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਨਾ ਜੂਝਦੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ।

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ : ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

—ਸ੍ਰੀ. ਆਰ. ਐਲ. ਸਭਰਵਾਲ*

੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੭੫ ਈ: ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਦ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਜ਼ਹਬ ਬਦਲਣ 'ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਲੋਕਾਈ ਡਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮ ਗਈ ਤੇ ਹਾਏ-ਹਾਏ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਉੱਥੇ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਵੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦਿਖਾਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਲ ਹਨੇਰੀ ਉੱਠੀ, ਅਕਾਸ਼ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲਿਆ। ਸਿਖਰ ਦੁਪਿਹਰੇ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ। ਖੁਦਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਮੁਸਲਿਮ ਵੀ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਹਿਮ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਉਠਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਬਿਆਨ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਕੰਕਣ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ “ਸੰਖੇਪ ਦਸ ਗੁਰੂ ਕਥਾ” ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੇਖਿਕਾ ਸੈਯਦਾ ਫ਼ਰਾਹ ਅਦੀਲ ਦੁਆਰਾ ਹਿੰਦ-ਪਾਕਿ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਲਾਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਤੋਂ ਸੰਨ ੨੦੦੧ ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਫਾ ੪੫-੪੬ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ:

ਪਟਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਖੇਲ ਰਚਾਈ। ਸੰਗ ਲਿਉ ਸੰਗਤਾ ਜੈਤਹਿ ਕੋ ਭਾਈ।

ਉਚ ਨੀਚ ਦਾ ਭੇਦ ਨਾ ਜਾਨਾ। ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸੰਗ ਜਿਉ ਮਰਦਾਨਾ।

ਦੋਹਰਾ

ਪਿਤਾ ਸਵਰਗਿ ਗਏ ਸੁਨਿ ਕੀਨਾ ਅਪਿਕ ਬਿਯੋਗ।

ਚੇਹਿ ਧਾਰੀ ਕਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜਗਿ ਸੋਗ।

ਹੋਵੈ ਐਸਾ ਸਿੱਖ ਮਮ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਯਾ ਸੁਨਾਇ।

ਸੀਸੁ ਹਮਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਤਹਿ ਤੇ ਲਿਆਵਹਿ ਜਾਇ।

*ਸਾਬਕਾ ਸੰਯੁਕਤ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ- ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ; ਮੋ: ੯੪੧੭੯-੨੦੭੫੦

ਔਰ ਸਭੇ ਚੁਪਿ ਰਹੇ ਮਜਬੀ ਉਠਯੋ ਰੋਇ।
ਮੈਂ ਹੂੰ ਉਦਮ ਕਰਉਗਾ ਹੋਣੀ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਇ।

ਮਜਬੀ ਵਹੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਬਾਰ, ਬੁਹਾਰਨ ਹਾਰ।
ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਤਹਿ ਪਰ ਕਰੀ ਚਲਿਆ ਜਨਮ ਸਵਾਰ।

ਛੰਦ:

ਬਾਲਮੀਕੀ ਅਵਤਾਰ ਲੀਯੋ ਵਡਭਾਗੀ ਗੁਰੂ ਦਰਸਨ ਤਾਈ।
ਆਇਯ ਪਾਇ ਪਹੂਚਯੋ ਦਿਲੀ ਪਵਨ ਸੂਤ ਕੇ ਵੇਗ ਨਿਆਈ।
ਦਾਇ ਤਾਤ ਸਿਉ ਬਾਤ ਕਹੀ ਜੈਸੀ ਡਸੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿ ਸੁਨਾਈ।
ਛਾਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਯੋ ਸੁਨਿ ਆਇਸ ਗੁਰ ਕੋ ਜਸ ਬਾਲੀ ਰਘੁਰਾਈ।

ਤਾਤ ਕਹੀ ਸੁਨ ਬਾਤ ਸੁਤੋ ਐਸੀ ਬਿਧਿ ਹਮਿ ਕਰੈ ਬਨਾਇ।
ਸੀਸ ਕੇ ਬਾਨ ਪੈ ਸੀਸ ਧਰੈ ਪਹਿਰੇਦਾਰਨਿ ਤੇ ਆਖ ਬਚਾਈ।
ਪੂਤੀ ਆਖਨ ਮੇ ਡਾਲ ਤਿਨਹਿ ਗੁਰੂ ਸੀਸ ਲੈ ਭਾਗੋ ਧਾਈ।
ਪੁਨ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀ ਕਰਿ ਜੋਤਿਨੈ ਕਲਗੀਧਰੁ ਤੁਮ ਕਰੁਹ ਸਹਾਈ।

ਚੋਪਾਈ:

ਸੀਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਾਗੈ। ਹਮ ਸੋ ਕੋਨ ਹੱਵਹਿ ਬਡਭਾਗੈ।
ਤਾਹਿ ਸੀਸ ਦੀਉ ਝਕਾਈ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਹੁਕਮ ਬਜਾਈ।
ਲੇਕਰ ਗਇਯੋ ਤਿਹ ਥਾਈ। ਜਿਹਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦੇਹਿ ਰਹਾਈ।

ਦੋਹਰਾ:

ਲੈ ਆਯਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਹਿ ਰਾਖੀ ਕੁਸਾ ਬਿਛਾਯ।
ਧੋਯਾ ਸੀਸ ਗੁਲਾਬ ਸੋਂ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੀ ਅਧਿਕਾਯ।
ਮਜਬੀ ਉਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਐਸੀ ਕਿਰਪਾ ਕੀਜ।
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਾਲ ਦੀ ਬਾਹੀ ਚਉਥੀ ਦੀਨ।
ਇਕੱਠਾ ਕਰਿ ਚੰਦਨਿ ਅਧਿਕ ਲੀਨੀ ਚਿਖਾ ਬੜਾਇ।
ਸਤਿਗੁਰ ਦੀਨਾ ਦਾਗ ਨਿਜ ਉਪਰਿ ਸੀਸ ਧਰਾਇ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਐਲਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਵਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਤਾਕ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰੜੇ ਪਹਿਰੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਾਨ 'ਤੇ ਖੇਡ ਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਝੁੱਲਦੇ ਝੱਖੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਛਿਪਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪੈ

ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਲਈ ਖਿੱਚੇ ਬਣਾ ਕੇ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰਦੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਹਨੇਰੀ ਥੀਮੀ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪੈ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਮੱਚ ਗਈ। ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨੱਠੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਫੜੀਏ। ਪਰ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਰਾਹੋਂ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅਜੇ ਵੀ ਤੇਰੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਇਸ ਇਮਤਿਹਾਨ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ 'ਤੇ ਖੇਡ ਕੇ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਨ-ਜਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਚਰਚਾ ਨੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ “ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼” ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਧੰਨ ਜੈਤੇ ਤੂੰ ਰਾਖੀ ਸਿੱਖੀ। ਖੰਡੇਓ ਤਿੱਖੀ ਵਾਲੋਂ ਨਿੱਕੀ।

ਤੁਮ ਰੰਘਰੇਟੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ। ਰਹੋ ਪੰਥ ਸੰਗ ਸਦਾ ਅਮੇਟੇ।

ਰੰਘਰੇਟੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ : ਇਕ ਸਰਬ ਉੱਤਮ ਉਪਾਧੀ

ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆਏ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ਬਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅੱਗ ਵਾਂਗੂੰ ਫੈਲ ਗਈ। ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ੯-੧੦ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ “ਰੰਘਰੇਟੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘੇਰੇ 'ਚੋਂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੀਸ ਲਿਆਉਣਾ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੀਸ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘੇਰੇ 'ਚੋਂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੀਸ ਲਿਆ ਕੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹੱਕ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ‘ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ’ ਕਹਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ

ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਿਵਾਸ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਕੋਲ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦਾ ਬੁੰਗਾ ਘਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਣਵਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ-ਓ-ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੁੰਗਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਦੀਵਾਰ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਉਦੋਂ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੰਘਦੀ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਇਹ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਪੌੜੀਆਂ ਨਿੱਕੀ ਇੱਟ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲੀਆਂ ਡੁੱਲੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਖਿੜਕੀ ਤਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਬੁੰਗਾ ਘੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਵੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ 'ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਛਾੜਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ। ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਇਹ ਬੁੰਗਾ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਪੁੱਛ-ਪੁੜਤਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਬੁੰਗੇ ਤਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੌੜੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਪੌੜੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਸਥਾ (ਸ਼ਰਧਾ) ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰਫ ਬੁੰਗਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਵਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੰਗ-ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਮੋਢੀ ਜਰਨੈਲ ਵੀ ਥਾਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਖਿਲੱਤ (ਸਿਰੋਪਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਹਥਿਆਰ) ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਪਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਸਨਮਾਨ ਸਮਾਰੋਹ ਦਾ ਵਰਣਨ “ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦” ਵਿਚ

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਸੋਢੀ ਬੇਦੀ ਤਰੇਹਣ ਭੱਲੇ, ਸਾਰੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਕਰਤਾਰ ਪਿਆਰੇ।
 ਔਰ ਸੰਗਤ ਥੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨਾਂ, ਸੋਭਾ ਸਹਿਤ ਵੱਢ ਲੱਗੇ ਦਿਵਾਨਾ।
 ਏਕ ਤੁਰੰਗ ਪੁਸ਼ਾਕ ਸੁ ਸੁੰਦਰ, ਕੰਗਨ ਕੁੰਢਲ ਮੋਲ ਅਪਾਰਾ।
 ਤੀਰਨ ਸਾਥ ਨਿਖੰਗ ਭਰੇ, ਸਿਪਰ ਸੰਜੋਘੇ ਖੰਡਾ ਦੋ ਧਾਰਾ।
 ਧਨੁੱਖ ਤੁਬੰਕ ਕਮਾਨ ਬੜੀ ਇਕ, ਤਬੰਏ ਧੀਰਘ ਦੀਨ ਕਟਾਰਾਂ।
 ਜੀਵਨ ਵੀਰ ਤਾਹਾਂ ਸੁਦਵਾਏ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਯੁਤਿਮ ਸਤਿਕਾਰਾ।
 ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਓ, ਪੁੰਨ ਸ਼ਸਤਰ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ ਤੁੰਮ ਭਾਰਾ।
 ਜੰਗ ਮਚੇ ਗੜ੍ਹੀ ਮੱਧ ਆਨ, ਦੱਸ ਲੱਖ ਆਣ ਪੜ੍ਹੇ ਸ਼ਤਰੂ ਬਲਤਾਰਾ।
 ਸ਼ਤਰੂ ਘਾਲ ਕੀਏ ਤੁਮਰਾ ਯਸ਼ਮ, ਨਾਲ ਰਹੇ ਗੁਰੂ ਜੱਗ ਮੁਜਾਰਾ।
 ਤੋਹਿ ਸੰਤਾਨ ਵਧੇ ਜੱਗ ਮਹਿ, ਬਲਵੀਰ ਵੱਡੇ ਹੋਵੇ ਬਲਤਾਰਾ।

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ, ਕਾਇਰਤਾ ਅਤੇ ਭੈਅ ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਝੂਠਾ ਅਭਿਮਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਚ-ਨੀਚ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਜਾਤ ਦੀ ਦੂਜੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਛੂਤ-ਛਾਤ ਇੰਨੀ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਛੂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਦਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰੋਲ ਕੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਉਠਾਂ ਅਤੇ ਖੱਚਰਾਂ 'ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਕੀਟਾਣੂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੰਬੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ, ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਗੌਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ-ਭੈਅ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸਿਰਲੱਥ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਚੁਣੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਇਸ

ਭੈਅ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਛੁਪਾ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਸਰੂਪ ਬਣਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਅਦੁੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ੍ਰੋਤ ਬਣਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਸਿਰਲੱਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥੋਂ ਆਪ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ— ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦੈ, “ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ।”

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਛੱਡਣਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜਾ

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਰਸਦ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਭੁੱਖਮਰੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਿੱਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤਕ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਇਆ। ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਫਗਾਨਾਂ (ਪਠਾਣ ਮੁਸਲਮਾਨ) ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਈਮਾਨ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਕਾਫਲੇ 'ਤੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਠੰਢ, ਪੋਹ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਵਿਚ ਹੜ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ 'ਚੋਂ ਕੱਢਦਾ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਅਮੁੱਲ ਵਸਤਾਂ ਨਦੀ ਦੇ ਹੜ ਵਿਚ ਰੁੜ ਗਈਆਂ। ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਈ ਸਾਥੀ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸਮੇਂ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਜੁਲਾਈ ੨੦੧੪ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਨਸ਼ੇ ਨਿਗਲ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੌਗਰ*

ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਲੋਧੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਮੁਕੰਮਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਵੰਡਿਆ, ਉੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੱਲ ਅਖਾੜੇ ਅਰੰਭ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗੱਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬਲਧਾਰੀ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਵੀ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਚਲਾ ਕੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਖਾਣਾ ਖਾ/ਖਵਾ ਕੇ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਉਦਮੁ ਕਰੇਦਿਆ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆਂ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ॥

ਧਿਆਇਦਿਆ ਤੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲੁ ਨਾਨਕ ਉਤਰੀ ਚਿੰਤ॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੨)

ਤਬਾ :

ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਖਸਮੁ ਵਿਸਰੈ ਦਰਗਹ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ॥

ਝੁਠਾ ਮਦੁ ਮੂਲਿ ਨ ਪੀਚਈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰਿ ਵਸਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੫੫੪)

ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤਬਾਹ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਰੀਰ (ਕਾਇਆ) ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਉਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ:

ਹਰਿ ਮੰਦਰੁ ਏਹੁ ਸਰੀਰੁ ਹੈ ਗਿਆਨਿ ਰਤਨਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪੬)

ਤਬਾ :

ਕਾਇਆ ਮਹਲੁ ਮੰਦਰੁ ਘਰੁ ਹਰਿ ਕਾ ਤਿਸੁ ਮਹਿ ਰਾਖੀ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੫੬)

ਤਬਾ :

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਕਰਮ ਕੀ ਧਰਤੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਥਿ ਮਥਿ ਤਤੁ ਕਵਈਆ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩੪)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਘਾਤਕ ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਖਸਮੁ ਵਿਸਾਰਿ ਕੀਏ ਰਸ ਭੋਗ ॥ ਤਾਂ ਤਨਿ ਉਠਿ ਖਲੋਏ ਰੋਗ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੫੬)

ਤਬਾ :

ਖਸਮੁ ਵਿਸਾਰਿ ਖੁਆਰੀ ਕੀਨੀ ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਨਹੀ ਰਹਣਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੫੪)

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਅਮਲ ਪਰਸ਼ਾਦੇ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀਓ! ਜੇ ਬਚਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਓ ਡੂੰਘੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ! ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਵਿਰਸੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਾਈਏ! ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗੂ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਲਈ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀਏ! ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਆ ਪੰਜਾਬ-ਪਿਆਰ ਤੂੰ ਮੁੜ ਆ! ਆ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਤੂੰ ਘਰ ਆ!

ਤੇਰੇ ਤੂਤ ਦਿੱਸਣ ਮੁੜ ਸਾਵੇ ਮੁੜ ਆਵਣ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਤੇਰੀਆਂ ਦੋਸਤੀਆਂ।

ਤੇਰੇ ਪਿਪਲਾਂ ਹੇਠ ਹੋਣ ਮੁੜ ਮੇਲੇ।

ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਜੋ ਨੱਚਦਾ, ਗਾਉਂਦਾ, ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਉੱਪਰ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਉਪਦੇਸ਼-ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼-ਘਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਈਏ। ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਉਸੇ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਿੜੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਤੁੜਵਾ ਦਿੱਤੇ; ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਨੱਕੀ ਚਣੇ ਚਬਾ ਦਿੱਤੇ। ੧੬੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਸਿਰਜੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਧਾ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਜਰਵਾਣਿਆ ਪਾਸੋਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ੧੨ ਮਈ, ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਬੇਜੋੜ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੧੫ ਤਕ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕਾ ਮੁਗਲਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਪੰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ੯ ਜੂਨ, ੧੭੧੬ ਈ: (੧੧ ਹਾੜ, ਸੰਮਤ ੧੭੨੩) ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਉਪਰੰਤ ਅਣਗਿਣਤ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਢੇਰ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ ੧੭੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਂਬਲੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ੧੮੪੯ ਈ: ਤਕ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ।

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੀ ਸਮਝੋ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕੇ ਹੋਣ। ਸ਼ਾਹੀ ਔਰਤਾਂ, ਅਮੀਰਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨੱਚਣ-ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਨਸ਼ੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਜੋ ਮਰਯਾਦਾ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਉਸ ਵਿਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਚਾਰ ਨੂੰ ਸੱਚ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੨)

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਅਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਲਗਾਈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਜਗਿ ਗਿਆਨੀ ਵਿਰਲਾ ਆਚਾਰੀ॥ ਜਗਿ ਪੰਡਿਤੁ ਵਿਰਲਾ ਵੀਚਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੩)

ਉੱਚੇ ਅਚਾਰ ਵਾਲੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ, ਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬਲਵਾਨ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਭੰਗਾਣੀ ਸੀ, ਨਦੋਣ ਸੀ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸੀ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਸੀ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ) ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੁਰਲੱਭ ਅਤੇ ਮਿਸਾਲੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਜੋ ਸਿਧਾਂਤ-- ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਂਦੀ। ਹੁਣ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅੰਦਰ ਕਿਰਤ ਦੀ ਰੁਚੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਉਹ ਨਾ ਹੰਸ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾ ਬਗਲੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖੇ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

-ਪਰ ਨਾਰੀ ਜੂਆ, ਅਸਤ, ਚੋਰੀ, ਮਦਰਾ ਜਾਨ॥

ਪਾਂਚ ਐਬ ਯੇ ਜਗਤ ਮੇਂ ਤਜੈ ਸੁ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ॥ (ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ)

-ਅਧਮ ਬਾਰਨੀ ਜਾਂਹਿ ਤੇ ਜਿਹ ਪੀਵਤ ਸੁਧ ਜਾਇ॥

ਹੋਤ ਭੂਪ ਸਮ ਪਸੂ ਕੇ ਸੁਗਮ ਅਗੇਂ ਤਿਹ ਘਾਇ॥(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬)

ਆਓ ਨੌਜਵਾਨੋ! ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਸੁਯੋਗ ਅਤੇ ਸਹੀ ਵਾਰਸ ਬਣੀਏ। ਇਹ ਉਹ ਵਿਰਸਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਖੇਪਰ ਲਾਹੁਣ ਵਾਲੀ ਰੰਬੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਗਈ; ਜਿੱਥੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟਣ ਵਾਲਾ ਜੱਲਾਦ ਬੇਹੱਦ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਪਸ਼ੇਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ; ਜਿੱਥੇ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰਣ ਵਾਲਾ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ; ਜਿੱਥੇ ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਸ ਨੋਚਣ ਵਾਲਾ ਜੱਲਾਦ ਹੈਰਤਅੰਗੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ; ਪਿਉ-ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਚਰਖੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਜਾਲਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵੀ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਦਕੀ, ਸਿਰਤੀ ਸੂਰਮਿਆਂ, ਉੱਚੇ ਅਚਾਰ ਵਾਲੇ ਮਰਜੀਵਤਿਆਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਹੋਏ ਜਿਉਤਿਆਂ ਦੀ। ਕੀ ਕੋਈ ਨਸ਼ੇੜੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਸੋਚ ਸਕਦੈ? ਉਹ ਤਾਂ ਆਤਮ ਘਾਤੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਕਲੰਕ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨੋ! ਜੀਭ ਦੇ ਸੁਆਦ, ਮਨ ਦੀ ਝੂਠੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਸ਼ਈ ਹੋ ਕੇ ਕਮਲਾ ਜਿਹਾ ਬਣਨ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਫੋਕੇ ਸੁਆਦਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਹ ਸੁਆਦ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਰੋਗੀ ਅਤੇ ਆਲਸੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ

ਸੁਆਦਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

-ਬਹੁ ਸਾਦਹੁ ਦੂਖੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੪)

-ਅਧਿਕ ਸੁਆਦ ਰੋਗ ਅਧਿਕਾਈ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸਹਜੁ ਨ ਪਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੫੫)

ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਾ ਰਹੇਗਾ ਬਾਂਸ, ਨਾ ਵਜੇਗੀ ਬੰਸਰੀ। ਪੰਜਾਬ ਰੂਪੀ ਦਿਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਰਤ ਰੂਪੀ ਸਰੀਰ ਫਿਰ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੌਂਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤਿਆਗਣੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਮਿਸਾਲੀ ਜੀਵਨ “ਰੋਲ-ਮਾਡਲ” ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਆਪਣੀ ਨੈਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਹਿੱਤ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ “ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਕਥਨੀ” ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇਣੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਫਰਜ਼ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲੈਣ ਕਿ ਜੇਕਰ ਜਨਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਰਾਜ ਕਿਸ ਉੱਤੇ ਕਰਨਗੇ? ਜਾਂ ਫਿਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਹ ਨੇਤਾ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੇ ਉਹ ਘੱਟ ਗਏ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਫਿਰ . . .? ਫਿਰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ। ਵੋਟਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਣ, ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ, ਪਰ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਹਿੱਤ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਣ, ਪਰ ਲੈਣ ਆਪਣੇ ਸਫਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਨਾ ਕਿ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ, ਪੈਸੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ, ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਨਸ਼ਾ ਰੂਪੀ ਜ਼ਹਿਰ ਵੰਡ ਕੇ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਤਸਕਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਕ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੈਤਿਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਰਜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਵਰਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਅੱਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਅੱਜਤਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹਮਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਉਹ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਦਰਿਆ ਚਲਾ ਕੇ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਸੋਹਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਭੂੰਡ ਬੈਠ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਸ਼ੇੜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਘਰ-ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਉੱਤੇ ਕਲੰਕ ਹੈ। ਨਸ਼ੇੜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਹੈ। ਨਸ਼ੇੜੀ ਜ਼ਿਹਨੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੈ। ਨਸ਼ੇੜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁਕੰਮਲ ਨਰਕ ਹੈ। ਨਰਕ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਮਾਣ ਨੌਜਵਾਨਾ! ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਲਈ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮੁਕੰਮਲ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦਾ

ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਿਰੋਗ ਅਤੇ ਸਾਦ ਮੁਰਾਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ! ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਸਵਰਗ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਨਰਕ ਨਾ ਬਣਾ! ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜੀ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਉਦਮੁ ਕਰਤ ਆਨਦੁ ਭਇਆ ਸਿਮਰਤ ਸੁਖ ਸਾਗੁ॥

ਜਪਿ ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਪੂਰਨ ਬੀਚਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੮੧੫)

ਜੀਵਨ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰੋ! ਇਹ ਬਰਬਾਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਬਰਬਾਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਬਰਬਾਦੀ ਆਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸਿਆਣਾ ਕਰੇਗਾ? ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਅਸੀਂ ਬਣਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਲਾਮਈ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਨਮੋਲ, ਅਦਭੁਤ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਦਾਤ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਹੱਲ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਧਰਮ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਕਰਮ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਤ੍ਰਿਵੈਣੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਸੰਗਮ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਮਹੇਸ਼ ਦੇ ਸਦਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ-ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵ “Crown and Glory of the world” ਅਸ਼ਰਫੇ-ਮਖਲੂਕਾਤ ਹੈ; ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਿਰਦਾਰ ਅਤੇ ਸਿਕਦਾਰ ਹੈ। ਅਫਸੋਸ! ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਮ, ਸਿਰਮੌਰ ਅਤੇ ਅੱਦੁਤੀ ਜੂਨੀ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਇਉਂ ਹੈ:

-ਇਸ ਦੇਹੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਦੇਵ॥ ਸੋ ਦੇਹੀ ਭਜੁ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੫੯)

-ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥ ਇਸੁ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੩੭੪)

ਆਓ ਨੌਜਵਾਨੋ! ਅਹਿਦ ਕਰੀਏ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਸਗੋਂ ਸੋਹਣੇ ਸੁੰਦਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੇ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਉਪਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਰੱਖਾਂਗੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਥਨ “ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਸਭੁ ਧਰਮੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਅੰਦਰਿ ਸਚੇ ਕੀ ਵਿਚਿ ਜੋਤਿ” ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਗੇ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਸਰੀਰ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਕੂੜਿ ਕੁਸਤਿ ਭਰਿਆ ਗਲ ਤਾਈ ਪਾਪ ਕਮਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੨੪੫)

ਤਥਾ :

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਮਾਇਆ ਕਾ ਪੁਤਲਾ ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਦੁਸਟੀ ਪਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੩੧)

ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਤਮਘਾਤੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਦੁਲਭ ਦੇਹ ਪਾਈ ਵਡਭਾਗੀ॥ ਨਾਮੁ ਨ ਜਪਹਿ ਤੇ ਆਤਮ ਘਾਤੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੮੮)

ਮਨੁੱਖ ਇੱਕੋ ਇਕ ਐਸਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਆਪ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਟਾਲਸਟਾਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, Man is the only animal, who willfully destroys himself. ਨਸ਼ਿਆਂ, ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਇਕ ਮਹਾਂਪਾਪ ਹੈ; ਕਾਨੂੰਨ-ਏ-ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇਹ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਘੜਿਆ ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰੇ? ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਅਸੀਂ ਨਾ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ? ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਕਰਨਾ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਫਰਜ਼ ਵਿਚ ਕੁਤਾਹੀ ਹੈ। ਮਹਾਂਕਵੀ ਰਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “We Have No Right To Neglect Our Bodies Because We Did Not Create Them Ourselves.” ਭਾਵ, ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਣਗੋਲਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਤਾਂ “ਜਿਨਿ ਤੂੰ ਸਾਜਿ ਸਵਾਰਿ ਸੀਗਾਰਿਆ॥ ਗਰਭ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਜਿਨਹਿ ਉਬਾਰਿਆ॥” ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ, ਅਨਮੋਲ ਦਾਤ ਹੈ।

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਸ ਮੁਖ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲੰਘਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਨਸ਼ੇ ਕਿਉਂ ਲੰਘਣ? ਨਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ ਮਲੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੇਹ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ, ਸਨਮਾਨੀਏ! ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਏ। ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ॥

ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮ ਤਤੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੋਇ ਲਖਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੂਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੂਨ ਸਰਬੋਤਮ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੂਨ ਪੂਰਨ ਜੂਨ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰੀਏ! ਇਹ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਜੂਨ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਸਬਾਈ॥ ਮਾਣਸ ਕਉ ਪ੍ਰਭਿ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ॥ (੧੦੭੫)

ਜੇਕਰ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਸੀਂ ਗਲਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਉੱਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਬਾਰੇ ਅਸਚਰਜਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਅੰਧੇ ਕੈ ਰਾਹਿ ਦਸਿਐ ਅੰਧਾ ਹੋਇ ਸੁ ਜਾਇ॥

ਹੋਇ ਸੁਜਾਖਾ ਨਾਨਕਾ ਸੋ ਕਿਉ ਉਝੜਿ ਪਾਇ॥

ਅੰਧੇ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਜਿਨ ਮੁਖਿ ਲੋਇਣ ਨਾਹਿ॥

ਅੰਧੇ ਸੋਈ ਨਾਨਕਾ ਖਸਮਹੁ ਘੁਬੇ ਜਾਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੯੫੪)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਾਡੀ ਆਤਮਘਾਤੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:-
ਕਬੀਰ ਮਨੁ ਜਾਨੈ ਸਭ ਬਾਤ ਜਾਨਤ ਹੀ ਅਉਗਨੁ ਕਰੈ॥

ਕਾਹੇ ਕੀ ਕੁਸਲਾਤ ਹਾਥਿ ਦੀਪੁ ਕੂਏ ਪਰੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੬)

ਆਓ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਦੁਰਲੱਭਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ! ਸੋਨੇ ਵਰਗੇ ਸੁੰਦਰ ਸਡੌਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ, ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰੀਏ! ਜੀਵਨ ਅਨੰਦਮਈ ਬਣਾਈਏ! ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਮਹਾਨ, ਬਲਵਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਈਏ! ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰੀਏ! ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਨਿਮਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ! ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਦੁਰਮਤਿ ਮਦੁ ਜੋ ਪੀਵਤੇ ਬਿਖਲੀ ਪਤਿ ਕਮਲੀ॥

ਰਾਮ ਰਸਾਇਣਿ ਜੋ ਰਤੇ ਨਾਨਕ ਸਚ ਅਮਲੀ॥ (ਪੰਨਾ ੩੯੯)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਕਬੀਰ ਭਾਂਗ ਮਛਲੀ ਸੁਰਾ ਪਾਨਿ ਜੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਖਾਂਹਿ॥

ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਨੇਮ ਕੀਏ ਤੇ ਸਭੈ ਰਸਾਤਲਿ ਜਾਂਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

“ਜੂਆ ਖੇਲੇ ਮਦ ਪੀਵੈ ਸੋ ਨਰਕ ਮੇ ਜਾਵੈ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਕਿ “ਸ਼ਰਾਬ ਸਤ ਕੁਲਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਭੰਗ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਗਤ ਜੂਠ ਤੰਬਾਕੂ ਸੌ ਕੁਲਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿੰਦਿਆ-ਚੁਗਲੀ ਅਨੇਕ ਕੁਲਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।”

ਮਦਰਾ ਦਹਿਤਾ ਸਪਤਿ ਕੁਲ, ਭੰਗ ਦਹੈ ਤਨ ਏਕ।

ਸਤ ਕੁਲ ਦਹਿਤਾ ਜਗਤ ਝੂਠ ਨਿੰਦਾ ਕਹੈ ਅਨੇਕ। (ਰੁਤ ੫, ਅੰਸੂ ੨੯)

ਨਸ਼ੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹਨ। ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ-ਇਲਾਜ ਹੈ, “ਸਰਬ ਰੋਗ ਕਾ ਅਉਖਦੁ ਨਾਮੁ ॥” ਆਓ! ਇਸ ਕੋਹਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸਮੂਹਿਕ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰ ਖੜੀ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਹੋਰ ਸਥਾਨਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀਆਂ, ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਓ, ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੀਏ! ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਜਾਗੋ! ਜਾਗੋ! ਨਸ਼ੇ ਤਿਆਗੋ! ਨਸ਼ੇ ਭਜਾਓ! ਪੰਜਾਬ ਬਚਾਓ! ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ, ਕੌਮ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰ ਨਿਯਮਾਵਲੀ : ਖੋਜ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ

-ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਜੀਵਹਿ ਲੈ ਸਾਹਾ ਜੀਵਾਲੇ ਤਾ ਕਿ ਅਸਾਹ ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਉ ਜਿਉ ਸਚੇ ਭਾਵੈ ਤਿਉ ਤਿਉ ਦੇਇ ਗਿਰਾਹ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੪)

ਫਰੀਦਕੋਟ ਸਟੀਕ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੩੪੮

ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹੈਂ ਸੋ ਸ੍ਵਾਸੋਂ ਕੋ ਲੈ ਕਰ ਜੀਵਤੇ ਹੈਂ ਜੇਕਰ (ਅਸਾਹ) ਸ੍ਵਾਸੋਂ ਸੇ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵਾਲੇ ਤੋਂ ਕਿਆ ਅਸਚਰਜ ਹੈ॥

**ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ, ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ
ਭੰਡਾਰ, ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੭੩**

ਜਿਤਨੇ ਕੁ ਜੀਵ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ ਸਾਰੇ ਸ੍ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਅਸਾਹ= ਸ੍ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਵਾਲਿਆ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਕੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।

**ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ; ਡਾ. ਜੋਧ
ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੪**

ਜਿਤਨੇ ਭੀ ਜੀਵ ਜੀਵਿਤ ਹੈਂ ਵੇ ਸਾਂਸ ਲੇਕਰ ਜੀਤੇ ਹੈਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਯਦਿ ਪ੍ਰਭੂ ਚਾਹੇ ਤੋ ਜੀਵਿਤ ਰਹਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਉਨਕਾ ਸ਼ਵਾਸ ਪਰ ਮੋਹਤਾਜ ਹੋਨਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

**ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਗ
ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੨੦੨**

(ਜਗਤ ਦੇ) ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹਨ, (ਉਹ) ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ। (ਪਰ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ) ਜੀਉਂਦਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੇ, ਤਾਂ ਸਾਹ ਦਾ ਕੀ ਹੈ।

**ਸੰਬਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੋਥੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ
੯੯੩**

ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹਨ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਅਸਾਹ=) ਸੁਆਸ ਲਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਉਂਦੇ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਕੀ (ਅਚਰਜ) ਹੈ ?

ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੪

੨੧. ਸਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰੱਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ?

ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੯੮੨੫੧

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੧

ਕਿਅ ਸਾਹ—ਕਿਆ ਸਾਹ? ਸਾਹ ਦੀ ਕੀਹ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ? ਲਫਜ਼ ‘ਕਿਆ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਕਿਆ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ‘ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ‘ਕਿਆ’ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ “ਕਿਆ ਮੈਦਾ.....”, “ਮਛੀ ਤਾਰੂ ਕਿਆ ਕਰੇ”, ਇਸ ਲਫਜ਼ ‘ਕਿਅ’ ਤੇ ‘ਕਿਆ ਦਾ ਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਲਫਜ਼ ‘ਕਿ’ ਨੂੰ ਤੇ ‘ਅਸਾਹ’ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ‘ਕਿ’ ਦਾ ਅਰਥ “ਕੀ ਅਚਰਜ” “ਕੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ” ਕਰਨਾ ਅਸੁਧ ਹੈ। ‘ਗੁਰਬਾਣੀ’ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰਥੈ ਕਿਤੇ ਭੀ ਐਸਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।, ਸੋ, ਪਦ-ਛੇਦ ‘ਕਿਅ ਸਾਹ’ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਿਤਨੇ ਭੀ ਜੀਵ (ਜਗਤ ਵਿਚ) ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ, (ਭਾਵ, ਤਦ ਤਕ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਤਕ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, (ਪਰ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ) ਜੀਉਂਦੇ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੇ, ਤਾਂ ‘ਸਾਹ’ ਦੀ ਭੀ ਕੀਹ ਮੁਥਾਜੀ ਹੈ?

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੫੪੩

ਜਿਤਨੇ ਜੀਅ ਹਨ (ਸਾਰੇ) ਸੁਆਸ ਲੈ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ (ਪਰ ਜੇ ਉਹ) ਜੀਵਾਉਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸੁਆਸ (ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਸੁਆਸ ਵੀ ਜਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ)।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼, ਡਾ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੫੩

੨. ਅ+ਸਾਹ, ਸਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ

“ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਜੀਵਹਿ ਲੈ ਸਾਹਾ ਜੀਵਾਲੇ ਤਾ ਕਿ ਅਸਾਹ” ਮਾਝ ੧. ਚਾਰ ੧੪੪, ੧,੧:੫

ਸ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ, ਵਾਲੀਅਮ ੧, ਪੰਨਾ ੪੨੯

ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣਧਾਰੀ ਸੁਆਸ ਲੈ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਆਸ ਤਦ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਜਿਵਾਉਣਾ ਚਾਹੇ?

ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਕ੍ਰਿਤ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੧੮

ਅਸਾਹ ਗੁ. ਸ੍ਵਾਸਹੀਨੇ ਕੋ, ਯਥਾ- ਜੀਵਾਲੇ ਤਾ ਕਿ ਅਸਾਹ। ਈਹਾ ਅਸਾਹ ਜੀਵਾਲੇ ਤਾ ਕਿਆ ਅਨ੍ਯਕਰ ਹੇ ਪ੍ਰਮੇਸ੍ਵਰ ਜੇ ਤੂ ਪ੍ਰਾਣਹੀਨੋ ਕੋ ਜਿਵਾਵੇ ਤਾ ਕਿਆ ਹੈ ਭਾਵ ਅਨੰਤ ਸਕਤੀ ਵਾਲੇ ਤੁਝ ਕੋ ਕੁਝ ਆਸਚਰਯ ਨਹੀਂ ਬਚਨਾਂਤਰ ਹੈ- ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੇ ਬਿਨੁ ਸਾਸ ਤੇ ਰਾਖੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ, ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਨਾ ੨੨

ਅਸਾਹ ਸਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਸਵਾਸ ਹੀਣਤਾ- ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਜੀਵਹਿ ਲੈ ਸਾਹਾ ਜੀਵਾਲੇ ਤਾ ਕਿ ਅਸਾਹ (ਅਰਥਾਤ ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਜਿਵਾਉਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸਾਹ-ਹੀਣਤਾ ਵੀ ਕੀ ਹੈ? ਭਾਵ ਸਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਜਿਵਾਲ ਸਕਦਾ ਹੈ)।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪

ਅਸਾਹ- {ਗੁ: ਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ} ਸ੍ਵਾਸ ਹੀਨ, ਯਤਾ ‘ਜੀਵਾਲੇ ਤਾ ਕਿ ਅਸਾਹ’ (ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਜੇ ਤੂੰ) ਸ੍ਵਾਸ ਹੀਨ ਨੂੰ (ਸ੍ਵਾਸ ਦੇ ਕੇ) (ਜੀਵਾਲੇ) ਜੀਂਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕੀ (ਗੱਲ ਹੈ, ਭਾਵ ਤੇਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅੱਗੇ ਇਹ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ)। ‘ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਜੀਵਹਿ ਲੈ ਸਾਹਾ ਜੀਵਾਲੇ ਤਾ ਕਿ ਅਸਾਹ’।

ਪ੍ਰਿਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੭

ਜੇਤੇ ਜੀਵ ਸੁਵਾਸ ਲੇਕਰ ਜੀਵਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨਕੀ ਤੋਂ ਗਿਣਤੀ ਕਿਆ ਹੈ ਜੀਵਾਲੇ ਤਾਂ ਕਿਆ ਸਾਹ ਅਸਾਹ ਸਵਾਸ ਰਹਤ ਹੋਕਰ ਜੀਵਾਲੇ ਤਾਂ ਭੀ ਕਿ ਕਿਆ ਅਸਚਜ ਸੋਭੀ ਸਮਰਥ ਹੈ।

ਸਟੀਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ (ਲਾਹੌਰ ਮੁਜੰਗਾਂ ਵਾਲੇ), ਪੰਨਾ ੩੪੯

ਜਿੰਨੇ ਜੀਵ ਸਾਹਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ, (ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ) {ਅਸਾਹ} ਸਾਸਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵਾਲਿਆ (ਚਾਹੇ), ਤਾਂ (ਉਸ ਅੱਗੇ) ਕੀ (ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ?)।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ:- ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪਾਠ ‘ਕਿ ਅਸਾਹ’ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਠ ‘ਕਿਅ ਸਾਹ’ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਰੂਪਾਂਤਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ‘ਕਿਆ’ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ। “ਕਿਅ ਸਾਹ-ਕਿਆ ਸਾਹ? ਸਾਹ ਦੀ ਕੀਹ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ? ਲਫਜ਼ ‘ਕਿਆ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਕਿਆ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ‘ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ‘ਕਿਆ’ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ “ਕਿਆ ਮੈਦਾ.....”, “ਮਛੀ ਤਾਰੂ ਕਿਆ ਕਰੇ”, ਇਸ ਲਫਜ਼ ‘ਕਿਅ’ ਤੇ ‘ਕਿਆ ਦਾ ਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਲਫਜ਼ ‘ਕਿ’ ਨੂੰ ਤੇ ‘ਅਸਾਹ’ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ‘ਕਿ’ ਦਾ ਅਰਥ “ਕੀ ਅਚਰਜ” “ਕੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ” ਕਰਨਾ ਅਸੁਧ ਹੈ। ‘ਗੁਰਬਾਣੀ’ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰਥੈ ਕਿਤੇ ਭੀ ਐਸਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।, ਸੋ, ਪਦ-ਛੇਦ ‘ਕਿਅ ਸਾਹ’ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪਣੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਭਾਵ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਨੇ ‘ਕਿ’ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਥਾਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਉਹ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ‘ਕਿ ਅਸਾਹ’ ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸੇ ਵਾਰ ਦੀ ੨੬ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਸੁਮਿਲਤ ਦੂਜਾ ਸਲੋਕ, “ਮ: ੨, ਅਗੀ ਪਾਲਾ ਕਿ ਕਰੇ ਸੂਰਜ ਕੇਹੀ ਰਾਤਿ ॥ ਚੰਦ ਅਨੇਰਾ ਕਿ ਕਰੇ ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਕਿਆ ਜਾਤਿ ॥ ਧਰਤੀ ਚੀਜੀ ਕਿ ਕਰੇ ਜਿਸੁ ਵਿਚਿ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੋਇ ॥

ਪਦ ਅਰਥ- ਕਿ—ਕੀਹ? ਕਿ ਕਰੇ—ਕੀਹ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸੂਰਜ—ਸੂਰਜ ਨੂੰ (ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਹੈ) । ਪਉਣ—ਪਉਣ ਨੂੰ । ਚੀਜੀ—ਚੀਜ਼ਾਂ ।

ਅਰਥ :—ਅੱਗ ਨੂੰ ਪਾਲਾ ਕੀਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? (ਭਾਵ, ਪਾਲਾ ਅੱਗ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ,) ਰਾਤ ਸੂਰਜ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਹਨੇਰਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, (ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ) ਜਾਤਿ ਹਵਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ (ਭਾਵ, ਕੋਈ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਭਿੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ) । ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ (ਇਹ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ।) ਇੱਥੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਗੱਲ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਮੰਡਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਕੁ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

—ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ॥

ਜੇਤੀ ਸਿਰਥਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ॥ (ਪੰਨਾ ੨)

—ਹੋਰੁ ਕਿ ਕਰੇ ਕੀਤੈ ਕਿਆ ਹੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪)

—ਪਿਤਾ ਕਾ ਜਨਮੁ ਕਿ ਜਾਨੈ ਪੂਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੪)

ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਨਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੰਡਨ। ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ‘ਅਸਾਹ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ‘ਸਾਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ’ ਦਿੱਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਨਾਭਾ ਵੱਲੋਂ ਅਸਾਹ ‘ਪਦ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ’। ਜੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਕਾ ਉਪਜੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਅਸਾਹ’ ਦੇ ਅਰਥ ‘ਸਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ’ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ। ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਾਲੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਹੀ ‘ਕਿਆ ਸਾਹ’ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠ ‘ਕਿਆ ਸਾਹ’ ਹੈ ‘ਕਿ ਅਸਾਹ’ ਨਹੀਂ ਹੈ।”

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਉੱਪਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਾਲੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ 'ਕਿਆ ਸਾਹ' ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਜਦ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ 'ਕਿਆ ਸਾਹ' ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਜੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ 'ਅਸਾਹ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਮਤੜੀ ਕਾਂਢਕੁ ਆਹ ਪਾਵ ਧੋਵੰਦੋ ਪੀਵਸਾ॥

ਮੂ ਤਨਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਅਥਾਹ ਪਸਣ ਕੂ ਸਚਾ ਧਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੯੯)

ਫਰੀਦਕੋਟ ਸਟੀਕ, ਭਾਗ ਚੌਥਾ, ਪੰਨਾ ੨੨੪੮

ਕੁਮਤੀ ਖੋਟੀ ਮਤ ਦੇ ਕਢਣੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਸੰਤ ਜਨ (ਆਹ) ਹੈਂ ਵਾ (ਮਤੜੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਬੁਧੀ ਕੇ (ਕਾਂਢਕੁ) ਪਰਗਟ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨਕੇ ਪੈਰ ਧੋਇਕੇ ਮੈਂ ਪੀਵੇਂ। ਸਚਾ ਧਨੀ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮਸਰੂ ਹੈ ਤਿਸਕੇ ਦੇਖਨੇ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਮੈਂ (ਅਥਾਹ) ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ, ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ, ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਅਠਵੀਂ, ਪੰਨਾ ੧੩੩

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੁ-ਮਤੜੀ= ਖੋਟੀ ਮਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਆਹ= ਹਨ।
ਅਥਵਾ:- ਜੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ੁਭ ਮਤੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪਾਵ= ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਧੋ ਕੇ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਤੀਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੦੯੯

ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਮੇਂ ਮਤਿ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ ਮੈਂ ਉਸਕੇ ਚਰਣ ਧੋਕਰ ਪੀ ਜਾਊਂ।
ਉਸ ਸੱਚੇ ਮਾਲਿਕ ਕੇ ਦੇਖਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਮੇਰੇ ਤਨ ਮਨ ਮੇਂ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਗ ਚੌਥਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੩੧

ਜੇ (ਤੀਬਰ) ਮਤ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ (ਪ੍ਰਭੂ ਬਾਰੇ) ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ (ਕਾਂਢਕੁ) ਹੈ (ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ) ਪੈਰ ਧੋ ਕੇ ਪੀਵਾਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਤਨ ਵਿਚ ਸਤਿਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ (ਪਸਣ ਕੂ) ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ, ਸੈਂਚੀ ਛੇਵੀਂ, ਪੰਨਾ ੩੦੧੨

ਜੇਹੜਾ ਖੋਟੀ ਮਤਿ ਨੂੰ ਕਾਂਢ=ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਆਹ= ਹੈ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਚਰਨ ਧੋ ਕੇ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ। ਸੱਚੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪਰੇਮ ਹੈ।

ਸੰਥਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਟੀਕਾ ਅਨੇਕ ਬਾਣੀਆਂ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੩੨੮

ਖੋਟੀ ਮਤਿ ਕੱਢ ਦੇਹ, (ਮੈਂ) ਪੈਰ ਧੋ ਕੇ ਪੀਵਾਂਗਾ। ਸੱਚੇ ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ॥

ਮਤੜੀ = ਅਕਲ। ਕੁਆਹ= ਖੋਟੀ, ਭੈੜੀ। ਪਸਣਕੂ= ਦੇਖਣ ਨੂੰ। ਧਣੀ= ਪਤੀ।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਪੰਨਾ ੧੦੯੯

੩੨. ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ। ਜੋ ਰੱਬ ਸਬੰਧੀ ਮੱਤ ਦੇਵੇ ਉਸ ਦੇ ਮੈਂ ਚਰਨ ਧੋ ਕੇ ਪੀਵਾਂ।

੩੩. ਹੈ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੋਥੀ ਅਠਵੀਂ, ਪੰਨਾ ੭੮

ਕੁਆਹ—ਭੈੜੀ, ਖੋਟੀ (ਕੁਲਾਹ), ਘਾਟੇ ਵਾਲੀ। ਮਤੜੀ—ਕੋੜੀ ਮਤ। ਕਾਂਢ-ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ। ਕਾਂਢ ਪਾਵ-ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪੈਰ। ਮੂ ਤਨਿ-ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ। ਅਥਾਹ-ਬੇਅੰਤ। ਪਸਣ ਕੂ-ਵੇਖਣ ਲਈ। ਧਣੀ-ਮਾਲਕ।

ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ (ਪਰ ਮੇਰੀ ਖੋਟੀ ਮੱਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਂਦੀ ਹੈ); ਜੇਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਮੇਰੀ ਇਸ ਖੋਟੀ ਮੱਤ ਨੂੰ (ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ) ਕੱਢ ਦੇਵੇ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਧੋ ਧੋ ਕੇ ਪੀਵਾਂਗਾ। ੩।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਦਸਵਾਂ, ਪੰਨਾ ੬੯੩

(ਜੋ) ਖੋਟੀ ਮੱਤ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ (ਗੁਰੂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਮਤਿ) ਦੇਵੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨ ਧੋ ਕੇ ਪੀਵਾਂਗਾ (ਕਿਉਂ ਕਿ) ਸੱਚੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਵੇਖਣ (ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ) ਲਈ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਸ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ, ਵਾਲੀਅਮ ੬, ਪੰਨਾ ੩੬੨੩

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਦਾ ਧੋਣ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਖੋਟੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਿਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੦੦

ਮਤੜੀ ਕਾਢਕੂ ਜੋ ਸੁਸਟ ਬੁਧਿ ਕੇ ਕਾਢਕ ਕਢਣੇ ਹਾਰੇ ਹੈਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੇ ਹਾਰੇ ਹੈ ੧ ਵਾ ਮਤੜੀ ਕਾਢਕੂ ਆਹ ਕੁਮਤਿ ਕਢਣੇ ਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਪਣ, ਟਕਸਾਲ ਮਹਿਤਾ, ਪੰਨਾ ੫੩੩

ਮਤੜੀ ਕਾਢਕੂ ਆਹ; ਪਾਵ ਧੋਵੰਦੇ ਪੀਵਸਾ (੨) ਕਾਂਢ ਕੁਆਹ

੧੪. ਖੋਟੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ੧੫. ਕੱਢ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਹ=ਹੈਨ। ੧੬. ਕਾਂਢ= ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਕੁਆਹ= ਬੁਰਾ ਕਹਿਣਾ।

ਵਾਰ ਮਾਰੂ ਡਖਣੇ ਸਟੀਕ, ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵਾੜਾ, ਪੰਨਾ ੧੦੯

(ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਸਬੰਧੀ) ਮਤੜੀ (ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਤਿ-ਸੁਮਤਿ) ਕਾਂਡਕੁ (ਆਖਣ ਵਾਲਾ) ਜੋ (ਸਤਿਗੁਰੂ) ਹੈ, ਮੈਂ ਉਪਦੇਸ-ਦਾਤਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ) ਚਰਨ ਧੋ ਧੋ ਪੀਵਾਂ (ਇਹੀ ਮੇਰੀ ਰੀਝ ਹੈ)।

(ਕਿਉਂ ਜੁ) ਮੇਰੇ ਤਨ ਮਨ ਵਿਚ ਸਦਾ-ਥਿਰ ਮਾਲਕ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦੇ ਪਰਸਣ (ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ) ਲਈ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ (ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰਸ-ਮਿਲਾਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ-ਦੀਖੀਆ ਅਥਵਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ-ਮਤਿ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ)।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੨੩੭

ਕਾਢ ਨਵੀਂ ਤਜਵੀਜ਼, ਦਿਲ ਤੋਂ ਕੱਢੀ ਹੋਈ ਬਾਤ,

ਕਾਢਕੁ ਵਿ- ਤਜਵੀਜ਼ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ, ਨਵੀਂ ਜੁਗਤ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ, ਮਤੜੀ ਕਾਂਢਕੁ ਆਹ ਪਾਵ ਧੋਵੰਦੇ ਪੀਵਸਾ ॥(ਵਾਰ ਮਾਰੂ ੨ ਮ:੫) ਜੋ ਚਮਤਕਾਰੀ ਬੁੱਧਿ ਦੇ ਬਲ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਰਥ ਵਿਚਾਰ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਕਾਂਢਿਆ, ਕਾਂਢੀ, ਕਾਂਢੀਅਹਿ, ਕਾਂਢੀਐ- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ, ਦੇਖੇ ਕਾਢਨਾ ੪। ੨. ਕਥਨ ਕੀਤਾ, “ਸੇਵਕ ਸੇਈ ਕਾਢਿ ਕਢੀਜੈ” (ਵਡ ਛੰਤ ਮ: ੫) ੩. ਕਥਿਤ, ਕਹਿਆ ਹੋਇਆ, “ਚਹੁ ਜੁਗੀ ਕਲਿਕਾਲੀ ਕਾਂਢੀ” (ਵਾਰ ਸੋਰ ਮ: ੩) ਸਾਰੇ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਕਲਿਯੁਗ ਕਲੰਕਿਤ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ੪. ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਹੀਦਾ ਹੈ. “ਸਭ ਕਿਛੁ ਤਾਂਕਾ ਕਾਢੀਐ.” (ਆਸਾ ਮ: ੫) “ਨਾਨਕ ਆਸਕੁ ਕਾਂਢੀਐ ਸਦਹੀ ਰਹੈ ਸਮਾਇ.” (ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੨)

ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਕ੍ਰਿਤ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੧੪੩

ਕਾਂਢਕੁ ਆਹ ਵਾ. ਕਹਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੇ ਤਿਨ ਕੇ ਮੈਂ ਚਰਨ ਧੋ ਕਰ ਪੀਵਾਂ, ਯਥਾ- ਮਤੜੀ ਕਾਢਕੁ ਆਹ ਕੁਮਤਿ ਕਢਣੇ ਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈ। ਜੋ ਮਹਾਤਮਾ ਮਤੜੀ ਕੇ ਕਾਢ ਕੁ. ਕਹਨੇ ਵਾਲੇ ਆਹ. ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਮੈਂ ਚਰਨ ਧੋ ਕਰ ਪੀਵਾਂ ਯਹ ਮੇਰੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਿਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ, ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਨਾ ੨੦੬

ਕੁਆਹ. (ਗੁ.। ਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਕੁ+ਮੰਦੀ+ਆਹ= (ਜੋ ਹੈ) ਭੈੜੀ, ਮੰਦੀ (ਜੋ) ਹੈ। ਯਥਾ:- ਮਤੜੀ ਕਾਢ ਕੁਆਹ ਪਾਵ ਧੋਵੰਦੇ ਪੀਵਸਾ (ਹੇ ਗੁਰੋ! ਮੇਰੀ (ਜੋ)

ਕੁਤਸਿਤ ਬੁਧੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦੀਜੀਏ ਮੈਂ ਆਪਦੇ ਚਰਨ ਧੋਕੇ ਪੀਵਾਂਗਾ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ:- ਬਹੁਤੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਾਂਢਕੁ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਕੰਨੇ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਬਿੰਦੇ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬਿੰਦਾ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਾਂ:

ਕਾਢਿਆ- ਕੱਢ ਲਿਆ (‘ਕੱਢ’ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੀ ਇਕ-ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ ਕਿਰਿਆ - “ਅਗਨਿ ਸਾਗਰ ਤੇ ਕਾਢਿਆ ਪ੍ਰਭਿ ਜਲਨਿ ਬੁਝਾਈ॥

-ਬਾਹ ਪਕੜਿ ਗੁਰਿ ਕਾਢਿਆ ਸੋਈ ਉਤਰਿਆ ਪਾਰਿ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੪੪)

-ਹਰਿ ਤੇਰੀ ਸਭ ਕਰਹਿ ਉਸਤਤਿ ਜਿਨਿ ਫਾਥੇ ਕਾਢਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੦)

-ਬਾਹ ਪਕੜਿ ਪ੍ਰਭਿ ਕਾਢਿਆ ਕੀਨਾ ਅਪਨਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੮੧੭)

-ਬਾਹ ਪਕੜਿ ਤਮ ਤੇ ਕਾਢਿਆ ਕਰਿ ਅਪੁਨਾ ਲੀਨਾ ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ ੮੪੮)

-ਲਾਗੀ ਮੰਦਿਰ ਦੁਆਰ ਤੇ ਅਬ ਕਿਆ ਕਾਢਿਆ ਜਾਇ॥੧੩੨॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੧)

ਕਾਂਢਿਆ- ਕਿਹਾ ਗਿਆ (‘ਕਾਂਢ’ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੀ ਇਕ-ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਮਨੀ ਵਾਚ ਕਿਰਿਆ-

-ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਦਾਸੁ ਹਰਿ ਕਾਂਢਿਆ ਹਰਿ ਪੈਜ ਰਖਾਏ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੫੦)

-ਜੇ ਲੋੜੀਏ ਰਾਮ ਸੇਵਕ ਸੇਈ ਕਾਂਢਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭੮)

ਕਾਂਢਕੁ- ਕਿਰਦੰਤ-ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਧਾਤੂ ‘ਕਾਂਢ’ ਹੈ ‘ਕਾਢ’ ਨਹੀਂ। ‘ਮਤੜੀ ਕਾਂਢਕੁ ਆਹ ਪਾਵ ਪੋਵੰਦੇ ਪੀਵਸਾ ॥’

ਜਿਵੇਂ ਕਿ:

ਕਾਂਢੀਅਹਿ

-ਮਾਘਿ ਸੁਚੇ ਸੇ ਕਾਂਢੀਅਹਿ ਜਿਨ ਪੂਰਾ ਗੁਰੁ ਮਿਹਰਵਾਨੁ ॥੧੨॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

-ਕੁਮਿਤ੍ਰਾ ਸੇਈ ਕਾਂਢੀਅਹਿ ਇਕ ਵਿਖ ਨ ਚਲਹਿ ਸਾਥਿ ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਕਾਢੀਅਹਿ

ਜਗ ਮਹਿ ਉਤਮ ਕਾਢੀਅਹਿ ਵਿਰਲੇ ਕੋਈ ਕੋਇ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੫੧੭)

ਵਡਭਾਗੀ ਸੇ ਕਾਢੀਅਹਿ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤਸੰਗਤਿ ਜਿਨਾ ਵਾਸੋ॥ (ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਕਾਂਢੀਆ

ਤੂੰ ਉਤਮੁ ਹਉ ਨੀਚੁ ਸੇਵਕੁ ਕਾਂਢੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੨੨)

ਕਾਢੀਆ

ਜੇ ਭੁਲੀ ਜੇ ਚੁਕੀ ਸਾਣੀ ਭੀ ਤਹਿਜੀ ਕਾਢੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਕਾਂਢੀਐ

-ਪ੍ਰਿਅ ਕੀ ਚੇਰੀ ਕਾਂਢੀਐ ਲਾਲੀ ਮਾਨੈ ਨਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੫੪)

-ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤਾ ਕਾ ਕਾਂਢੀਐ ਥੋਰਾ ਅਰੁ ਮੂਚਾ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੪੦੦)

-ਨਾਨਕ ਆਸਕੁ ਕਾਂਢੀਐ ਸਦ ਹੀ ਰਹੈ ਸਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੪)

-ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਸਰੈ ਨਾਉ ਸੁ ਨਿਰਧਨੁ ਕਾਂਢੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੪)

-ਸੇ ਧਨੁ ਮਿਤ੍ਰੁ ਨ ਕਾਂਢੀਐ ਜਿਤੁ ਸਿਰਿ ਚੋਟਾਂ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੭)

ਕਾਂਢੀਐ

-ਨਾਨਕ ਸੇਵਕੁ ਕਾਂਢੀਐ ਜਿ ਸੇਤੀ ਖਸਮ ਸਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੫)

-ਤੈਸੇ ਜੈਸਾ ਕਾਂਢੀਐ ਜੈਸੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੭੩੦)

-ਸਚੁ ਸੁਹਾਵਾ ਕਾਂਢੀਐ ਕੂੜੈ ਕੂੜੀ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੦)

ਕਾਂਢੇ

-ਰਾਮ ਹਮ ਸਤਿਗੁਰ ਲਾਲੇ ਕਾਂਢੇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੭੧)

-ਜਿਨੁ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਂਢੇ ਕਚਿਆ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਕਾਂਢੀ

ਚਹੁ ਜੁਗੀ ਕਲਿ ਕਾਲੀ ਕਾਂਢੀ ਇਕ ਉਤਮ ਪਦਵੀ ਇਸੁ ਜੁਗ ਮਾਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੬੫੧)

ਮੂਲ ਧਾਤੂ ਸ਼ਬਦ ‘ਕੰਢਾ’ - ਕਿਸੇ ਦਰਿਆ/ਨਦੀ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ

ਕੰਢੈ

-ਅੰਧ ਕੂਪ ਤੇ ਕੰਢੈ ਚਾੜੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੨)

-ਸਾਗਰ ਤੇ ਕੰਢੈ ਚੜੇ ਗੁਰਿ ਕੀਨੇ ਧਰਮਾ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੦੨)

ਕਾਢ- ਇਕ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨਾ।

ਮੋਹ ਮਗਨ ਕੂਪ ਅੰਧ ਤੇ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਕਾਢ॥ (ਪੰਨਾ ੮੧੬)

ਕਾਢੈ

-ਸੋ ਕਿਉ ਬਿਸਰੈ ਜਿ ਬਿਖੁ ਤੇ ਕਾਢੈ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੦)

-ਭਵਜਲਿ ਡੁਬਤ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਾਢੈ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੧)

-ਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸਨ ਸੀਤ ਕਰਤਾ ਕਰੈ ਘਾਮ ਤੇ ਕਾਢੈ॥ (ਪੰਨਾ ੮੧੬)

-ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਹੋਤ ਦਇਆਰਾ ਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਕਾਢੈ ਬਾਹ ਫਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੮੨੩)

-ਜਿਉ ਓਡਾ ਕੂਪੁ ਗੁਹਜ ਖਿਨ ਕਾਢੈ ਤਿਉ ਸਤਿਗੁਰਿ ਵਸਤੁ ਲਹਾਈਐ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੭੯)

-ਜਿਉ ਜਲ ਦੁਧ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਾਢੈ ਚੁਣਿ ਹੰਸੁਲਾ ਤਿਉ ਦੇਹੀ ਤੇ ਚੁਣਿ ਕਾਢੈ ਸਾਧੂ
ਹਉਮੈ ਤਾਤਿ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੬੪)

-ਨਿਰਖਤ ਨਿਰਖਤ ਰੈਨਿ ਸਭ ਨਿਰਖੀ ਮੁਖੁ ਕਾਢੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਜੈ॥੫॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੨੬)

ਕਾਢੈ : ਘੁੰਢ ਨਾ ਕੱਢ ਕ੍ਰਿਆ:

ਰਹੁ ਰਹੁ ਰੀ ਬਹੁਰੀਆ ਘੁੰਘਟੁ ਜਿਨਿ ਕਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਕੁਝ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ‘ਕੁਆਹ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਦਕਿ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਕੁਆਹ’ ਸ਼ਬਦ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ‘ਆਹ’ ਤੇ ‘ਆਹਿ’ ਸ਼ਬਦ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਆਹ

-ਮਤੜੀ ਕਾਂਢਕੁ ਆਹ ਪਾਵ ਧੋਵੰਦੋ ਪੀਵਸਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੯੯)

-ਆਹਿਰੇ ਮਨ ਮੇਰੇ ਤੂੰ ਤਾ ਕਉ ਆਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੮੭)

-ਏਕੁ ਸਿਮਰਿ ਏਕੋ ਮਨ ਆਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੯)

-ਤੂੰ ਤਰਵਰੁ ਹਉ ਪੰਖੀ ਆਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੩੨੩)

-ਠਾਕੁਰ ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਆਹਿ ਨ ਮੋਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੪੯੯)

ਕਈ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਤੜੀ = ਖੋਟੀ ਮੱਤ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਅਗਰ ਕੁਮਤੜੀ ਜਾਂ ਕੁਮਤਿ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਖੋਟੀ ਮਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮਤੜੀ ਦਾ ਅਰਥ ਮਤ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਾਠ ਮਤੜੀ= ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਤਿ, ਸੁਮਤਿ, ਕਾਂਡਕੁ = ਆਖਣ ਵਾਲਾ, ਆਹ= ਹੈ ਅਰਥ ਹੋਣਗੇ ਭਾਵ (ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਸਬੰਧੀ) ਮਤੜੀ (ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਤਿ-ਸੁਮਤਿ) ਕਾਂਡਕੁ (ਆਖਣ ਵਾਲਾ) ਜੋ (ਸਤਿਗੁਰੂ) ਹੈ, ਮੈਂ ਉਪਦੇਸ਼-ਦਾਤਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ) ਚਰਨ ਧੋ ਧੋ ਪੀਵਾਂ (ਇਹੀ ਮੇਰੀ ਰੀਝ ਹੈ)।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਧੀਰਜ, ਸ਼ਰਧਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਲਗ ਮਾਤ੍ਰੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨ।

ਮਤੁ ਜਾਣ ਸਹਿ ਗਲੀ ਪਾਇਆ॥

ਮਾਲ ਕੈ ਮਾਣੈ ਰੂਪ ਕੀ ਸੋਭਾ ਇਤੁ ਬਿਧੀ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੨੪)

ਫਰੀਦਕੋਟ ਸਟੀਕ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੦

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਹੇ ਮੂਰਖ ਕਾਜੀ ਤੂੰ ਐਸੇ (ਮਤੁ) ਜਾਨ ਕਿ (ਸਹਿ) ਪਤੀ ਖੁਦਾਇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ਮਾਲ ਜੋ ਹਸਤੀ ਤਥਾ ਘੋੜੇ ਆਦਿਕ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕਾ ਮਾਨ ਔਰ ਸ੍ਵਰੂਪ ਕੀ ਸੋਭਾ ਏਹ ਜੋ ਤੁੱਛ ਵਸਤੂ ਹੈਂ ਇਨ ਬਿਧੋਂ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਗਵਾਇ ਲੀਆ ਹੈ॥

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ, ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ, ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨

ਮਤੁ-ਜਾਣ= ਇਹ ਨਾ ਜਾਣ ਕਿ ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਊਆਂ, ਮੱਝਾਂ, ਘੋੜੇ ਆਦਿਕ ਮਾਲ ਦੇ ਮਾਣ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵਿਖੇ ਤੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈਂ॥ ਇਸੀ ਵਿਧੀ ਸੇ ਤੈਨੇ ਅਮੋਲਕ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮਾਂ ਨੂੰ

ਨਿਸਫਲ ਗਵਾ ਲਿਆ ਹੈ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਚੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੨੪

ਹੇ ਜੀਵ! ਯਹ ਮਤ ਸਮਝ ਕਿ ਕੇਵਲ ਬਾਤੋਂ ਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਯਦਿ ਧਨ ਕੇ ਅਹੰਕਾਰ ਮੇਂ ਹੀ ਟਿਕਾ ਰਹਾ, ਯਦਿ ਰੂਪ ਕੀ ਸੋਭਾ ਮੇਂ ਹੀ ਮਨ ਲਗਾ ਰਹਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰਹ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਤਾ ਹੈ॥

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੩੬

(ਹੇ ਕਾਜ਼ੀ) ਇਹ ਨ ਸਮਝ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ (ਸਹਿ) ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਦੇ ਮਾਣ ਅਤੇ ਰੂਪ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਆਚਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਵਿਅਰਥ ਵਿਚ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਲਈਦਾ ਹੈ॥

ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਪੰਨਾ ੨੪

੨. ਮਤ ਜਾਣਸੇਂ, ਮਤੇ ਤੂੰ ਜਾਣੇਂ ਕਿ ਇਹ ਗਿਆਨ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰ ਸੇਵਕ ਸਭਾ, ਪਹਿਲੀ ਐਡੀ: ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੬, ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੨੪ (ਜਾਣਸਹਿ ਅੰਕਿਤ ਹੈ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੨੨੬

ਮਤੁ ਜਾਣਸਹਿ—ਇਹ ਨਾ ਸਮਝੀਂ ।

(ਹੇ ਕਾਜ਼ੀ!) ਇਹ ਨ ਸਮਝੀਂ ਕਿ ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ (ਰੱਬ) ਮਿਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ (ਬੇਈਮਾਨੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ) ਧਨ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਰਹੇ, ਜੇ (ਕਾਮਾਤੁਰ ਹੋ ਕੇ) ਰੂਪ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵਿਚ (ਮਨ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ) ਤਾਂ (ਬਾਹਰੋਂ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਵਾਰ ਸਕਦੀਆਂ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਅਜਾਈਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੩੦੮

(ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਿਸ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ— ਹੇ ਜੀਵ!) ਮਤਾਂ (ਤੂੰ) ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇਂ (ਕਿ ਭਿਸ਼ਤ ਦਾ ਰਾਹ) ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਲੱਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ (ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ, ਤੂੰ) ਧਨ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ (ਤੇ) ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ (ਫਸਿਆ ਪਿਆ ਹੈਂ ਅਤੇ) ਇਸ ਰੀਤੀ ਨਾਲ (ਤੂੰ ਆਪਣਾ) ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਗਵਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਸ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ, ਵਾਲੀਅਮ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੮੦

ਖਿਆਲ ਨਾ ਕਰ ਕਿ ਕੰਤ ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਵਿਚ, ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗਵਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੨੮

ਏਹੁ ਮਤੇ ਜਾਣੇ ਜੋ ਸਹੁ ਕਿਸੀ ਨੇ ਗਲਾ ਕਥਾ ਨਾਲ ਪਾਇ ਲਯਾ ਹੈ।

ਅਥ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ, ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਰੋਤਮ, ਪੰਨਾ ੯੩

ਅਰ ਕਹੀ ਕ੍ਰਿਸਾਣੀ ਬਿਨਾ ਮਤ ਜਾਣ, ਮਤ ਜਾਣੀ ਮੈਨੇ ਸਹਿ, ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਗਲੀ, ਬਾਤੋਂ ਸੇ ਪਾਇਆ, ਪਾਵਨਾਹੈ॥ ਭਾਵ ਚਤੁਰਾਈ ਕੀ ਬਾਤੋਂ ਸੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀ ਪਾਇਆ॥ ਕੇਵਲ ਬਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖੋਂ ਨੇ ਮਾਲੁ ਕੈ ਮਾਣੈ, ਧਨ ਕੇ ਅਭਿਮਾਨ ਸੇ। ਅਰ ਦੇਹ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਕੀ ਸੋਭਾ ਸੇ ਪ੍ਰਮਾਦੀ ਹੋ ਕਰ ਇਤ ਬਿਧੀ ਆਗੈ ਸਮੀਪ ਕਹਿਨੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੇ ਮਨੁਖ ਜਨਮ ਗਵਾਇ ਲੀਆ ਹੈ ॥

ਸਟੀਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ (ਲਾਹੌਰ ਮੁਜੰਗਾਂ ਵਾਲੇ), ਪੰਨਾ ੭੦

(ਇਹ) ਨਾਂ ਜਾਣ (ਜੋ) ਪਤੀ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪਾਇਆ (ਜਾਂਦਾ ਹੈ)। ਮਾਲ ਦੇ ਮਾਣ (ਤੇ) ਰੂਪ ਦੀ ਸੋਭਾ (ਦਾ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਹੈ) ਇਸ ਬਿਧੀ (ਨੇ ਤਾਂ ਤੇਰਾ) ਜਨਮ ਹੀ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ : - ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਬਦਾਰਥ (ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੬), ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ‘ਜਾਣ ਸਹਿ’ ਪਦ ਛੇਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰ ਸੇਵਕ ਸਭਾ, ਪਹਿਲੀ ਐਡੀ: ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੬, ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ ੨੪ ਅਰਥ ਇਹੋ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਾਠ ‘ਜਾਣਸਹਿ’ ਇਕੱਠਾ ਜੁੜਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਹੁਣ ਛਪ ਰਹੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਪਾਠ ‘ਮਤੁ ਜਾਣ ਸਹਿ’ ਪਦ ਛੇਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਏ ਇਸ ਤੁਕ ਨਾਲ ਆਏ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ:

ਜਾਣਹਿ -

-ਏ ਮਨ ਮਤ ਜਾਣਹਿ ਹਰਿ ਦੂਰਿ ਹੈ ਸਦਾ ਵੇਖੁ ਹੁਦੁਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੪੨੯)

- ਖਰਚੁ ਬੰਨੁ ਚੰਗਿਆਈਆ ਮਤੁ ਮਨ ਜਾਣਹਿ ਕਲੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੫)
 -ਸੁਣਿ ਬਾਵਰੇ ਮਤੁ ਜਾਣਹਿ ਪ੍ਰਭੁ ਮੈ ਪਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੭੭੭)
 -ਜੇ ਕਿਛੁ ਆਸ ਅਵਰ ਕਰਹਿ ਪਰਮਿਤ੍ਰੀ ਮਤ ਤੂੰ ਜਾਣਹਿ ਤੇਰੈ ਕਿਤੈ ਕੰਮਿ ਆਈ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੯)

ਜਾਣ - ਕ੍ਰਿਆ, ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ- ਅੰਤ ਮੁਕਤਾ,

- ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਖੇ ਕਰਿ ਕਰਮ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੧੮੩)
 -ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ ਸੁਖ ਸਾਰੇ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੯੧)
 -ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ ਮਿਲੇ ਸਾਧਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥੧॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੬੮੭)
 -ਧਨੁ ਗਇਆ ਤਾ ਜਾਣ ਦੇਹਿ ਜੇ ਰਾਚਹਿ ਰੰਗਿ ਏਕ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਜਾਣਿ- 'ਜਾਣਨਾ ਭਾਵ ਜਾਣ ਕੇ' ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ

- ਗੁਰ ਕਉ ਜਾਣਿ ਨ ਜਾਣਈ ਕਿਆ ਤਿਸੁ ਚਜੁ ਅਚਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੯)
 -ਮੂਲੁ ਜਾਣਿ ਗਲਾ ਕਰੇ ਹਾਣਿ ਲਾਏ ਹਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੮)
 -ਖਸਮਹਿ ਜਾਣਿ ਖਿਮਾ ਕਰਿ ਰਹੈ॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੦)
 -ਸਾਤੈਂ ਸਤਿ ਕਰਿ ਬਾਚਾ ਜਾਣਿ॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੩)
 -ਸਹਜੇ ਜਿਨਿ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਣਿ ਪਛਾਣਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਜਾਣੁ - 'ਸਮਝ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ

- ਨਾਨਕ ਸਾਚੇ ਕਉ ਸਚੁ ਜਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)
 -ਨਾਨਕ ਸੁਤੀ ਪੇਈਐ ਜਾਣੁ ਵਿਰਤੀ ਸੰਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੩)
 -ਨਾਨਕ ਡਿਠਾ ਸਦਾ ਨਾਲਿ ਹਰਿ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੩)
 -ਨਾਨਕ ਪਰਖੇ ਆਪ ਕਉ ਤਾ ਪਾਰਖੁ ਜਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੮)
 -ਨਾਮ ਧਨ ਬਿਨੁ ਹੋਰ ਸਭ ਬਿਖੁ ਜਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੪)

ਸਹ - ਸਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਪਤੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ

- ਨਾਨਕ ਧੰਨੁ ਸੁਹਾਗਣੀ ਜਿਨ ਸਹ ਨਾਲਿ ਪਿਆਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੯)
 -ਚਾਰੇ ਕੁੰਡਾ ਭਾਲੀਆ ਸਹ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੯)
 -ਨਾਨਕ ਧੰਨੁ ਸੋਹਾਗਣੀ ਜਿਨ ਸਹ ਨਾਲਿ ਪਿਆਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੧)
 -ਨਾਨਕ ਸਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਜਾਇਸੀ ਜੋ ਧੁਰਿ ਛੋਡੀ ਸਚੈ ਪਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੮੪)
 -ਤਿਸੁ ਸਹ ਕੀ ਮੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੭)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

- ਕਿਆ ਜਾਨਉ ਸਹ ਕਉਨਿ ਪਿਆਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੩੨੭)
 -ਆਗੈ ਸਹ ਭਾਵਾ ਕਿ ਨ ਭਾਵਾ॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੭)

ਸਹਿ - ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, 'ਪਤੀ ਨੇ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ

-ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸੀਗਾਰੀਆ ਅਪਣੇ ਸਹਿ ਲਈਆ ਮਿਲਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੦)

-ਇਕਿ ਜੰਤ ਭਰਮਿ ਭੁਲੇ ਤਿਨਿ ਸਹਿ ਆਪਿ ਭੁਲਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੪੪੧)

-ਤਿਨਿ ਸਹਿ ਆਪਿ ਭੁਲਾਏ ਕੁਮਾਰਗਿ ਪਾਏ ਤਿਨ ਕਾ ਕਿਛੁ ਨ ਵਸਾਈ॥
(ਪੰਨਾ ੪੪੧)

-ਸੇ ਵਸਤੂ ਸਹਿ ਦਿਤੀਆ ਮੈ ਤਿਨੁ ਸਿਉ ਲਾਇਆ ਚਿਤੁ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੨)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣ ਨਾਲ

ਸਹਿ ਤੁਠੈ ਨਉ ਨਿਧਿ ਪਾਈਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਸਹੁ- ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ

-ਹਰਿ ਜਸੁ ਵਖਰੁ ਲੈ ਚਲਹੁ ਸਹੁ ਦੇਖੈ ਪਤੀਆਇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨)

-ਮੇਰਾ ਸਹੁ ਜਾਗੈ ਹਉ ਨਿਸਿ ਭਰਿ ਸੋਵਾ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੬)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

-ਪੇਈਅੜੈ ਸਹੁ ਸੇਵਿ ਤੂੰ ਸਾਹੁਰੜੈ ਸੁਖਿ ਵਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੦)

-ਮੂਲੁ ਪਛਾਣਹਿ ਤਾਂ ਸਹੁ ਜਾਣਹਿ ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕੀ ਸੋਝੀ ਹੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੪੧)

-ਆਉ ਸਭਾਗੀ ਨੀਦੜੀਏ ਮਤੁ ਸਹੁ ਦੇਖਾ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੮)

-ਜਿਨੀ ਸਖੀ ਸਹੁ ਰਾਵਿਆ ਤਿਨ ਪੁਛੁਉਗੀ ਜਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੫)

-ਬਾਵਲਿ ਹੋਈ ਸੋ ਸਹੁ ਲੋਰਉ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਕਰਸਹਿ

-ਮੂਰਖ ਮਨ ਕਾਹੇ ਕਰਸਹਿ ਮਾਣਾ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੯)

-ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਕਰਸਹਿ ਸਚੇ ਸਿਉ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਹੇ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੫੨)

ਚਾਲਸਹਿ

-ਇਕਿ ਚਾਲੇ ਇਕਿ ਚਾਲਸਹਿ ਸਭਿ ਅਪਨੀ ਵਾਰ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੮੦੮)

ਛੂਟਸਹਿ

-ਇਹ ਟੋਘਨੈ ਨ ਛੂਟਸਹਿ ਫਿਰਿ ਕਰਿ ਸਮੁੰਦੁ ਸਮਾਲਿ॥੪੯॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੭)

ਭਰਮਸਹਿ

-ਨਾਮ ਵਿਹੂਣੇ ਭਰਮਸਹਿ ਆਵਹਿ ਜਾਵਹਿ ਨੀਤ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਦਵਾਨ ਅਰਥ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸਹੁ ਜਾਣੁ’ ਭਾਵ ਔਂਕੜ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ‘ਮਤਾ ਸਮਝ।’ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਸੇਧ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ “੨. ਮਤ ਜਾਣਸੇਂ, ਮਤੇ ਤੂੰ ਜਾਣੇਂ ਕਿ ਇਹ ਗਿਆਨ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਚਲਦਾ...

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-੪੨

ਮਾਰੂ ਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਅੰਤਰ

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਦੁਰਮਤਿ ਮਦੁ ਜੋ ਪੀਵਤੇ ਬਿਖਲੀ ਪਤਿ ਕਮਲੀ॥

ਰਾਮ ਰਸਾਇਣਿ ਜੋ ਰਤੇ ਨਾਨਕ ਸਚ ਅਮਲੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੯੯)

ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਰਗ ਮਾਰੂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਗਰਕ ਹੋ ਕੇ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁਲਕ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੇਕਰ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗਰਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਛਕਣ ਲਈ ਛੱਤੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਬਖਸ਼ੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ, ਸਵੱਛ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਬਾਰੇ ਹੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ, ਸੰਸਾਰ ਜਾਂ ਚੰਗੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਕੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚੰਗਾ ਪੁੱਤਰ, ਚੰਗਾ ਪਿਤਾ, ਚੰਗਾ ਪਤੀ, ਚੰਗੀ ਪੱਤ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਚੰਗੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਅਰਥੀ ਦਾ ਭਾਰ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਇਤੁ ਮਦਿ ਪੀਤੈ ਨਾਨਕਾ ਬਹੁਤੇ ਖਟੀਅਹਿ ਬਿਕਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੩)

ਅੱਜ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਐਕਸੀਡੈਂਟ, ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ, ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ, ਝਗੜੇ, ਕਤਲ-ਓ-ਗਾਰਤ, ਕੁੱਟ-ਮਾਰ, ਪਰਵਾਰਿਕ ਕਲੇਸ਼, ਤਲਾਕ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਦੁਰਪ੍ਰਭਾਵ, ਵਿੱਦਿਆ 'ਚ ਗਿਰਾਵਟ, ਅਵਾਰਾਗਰਦੀ, ਅਪਾਹਜ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼, ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ, ਆਰਥਿਕ ਬੋਝ, ਕਰਜ਼ੇ, ਮਾਨਸਿਕ, ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ, ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆਵਾਂ, ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੇਰਾ-ਫੇਰੀ ਆਦਿ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਤਾਰ ਕਿਧਰੇ ਨਾ ਕਿਧਰੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਨਕਲੀ ਗਹਿਣੇ, ਨਕਲੀ ਨੋਟ, ਨਕਲੀ ਖਿਆਲ, ਨਕਲੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਨਕਲੀ ਨਸ਼ੇ ਥੁੜ੍ਹ-ਚਿਰੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਤਾਂ ਮਾਰਦੇ

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ; ਮੋ: ੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਹਨ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੀ ਪੱਲੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਰੂ ਤੇ ਨਕਾਰੂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਾਰੂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਨਸ਼ੇ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਦੇ ਸਫਾ ੧੯-੨੦ ਉੱਪਰ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰਹਿਣੀ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਜਾਗਰਤੀ ਮੰਤਰ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, “ਸਿੱਖ ਭੰਗ, ਅਫੀਮ, ਸ਼ਰਾਬ, ਤਮਾਕੂ ਆਦਿ ਨਸ਼ੇ ਨਾ ਵਰਤੇ, ਅਮਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦਾ ਹੀ ਰੱਖੇ।” ਹੁਣ ਅਮਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦਾ ਇਕ ਚੰਗੀ ਤੇ ਸੁਥਰੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸੁਚਾਰੂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ‘ਨਸ਼ਾ ਨਾ ਕਰਨਾ’ ਵੀ ਇਕ ਨਸ਼ਾ ਹੈ। ਜਦ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਸਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ, ਪਤਨੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਓ, ਇਹ ਪਰਵਾਰਿਕ ਸਾਂਝ ਵੀ ਇਕ ਨਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੋ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਸਰੂਰ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਸੁਥਰੀ ਕਿਰਤ, ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਭਲੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਈਏ! ਕਿਸੇ ਬਿਰਧ ਘਰ, ਯਤੀਮਖਾਨੇ, ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ‘ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰੋ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੀਏ, ਦਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰੀਏ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ‘ਚੋਂ ਸਰੂਰ ਆਵੇਗਾ।

ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ, ਚੰਗੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਓ!, ਕਿਸੇ ਕਲਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋੜੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚੰਗੇ ਪਾਠਕ, ਦਰਸ਼ਕ, ਸਰੋਤੇ ਬਣਨਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਰੂਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਚੰਗੀ ਖੇਤੀ, ਵਿਉਂਪਾਰ, ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵਧਾਈਏ; ਖੇਤ ਬੰਨੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾਈਏ; ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰੀਏ; ਸਕੂਲਾਂ-ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਸਮਾਜ-ਸੇਵੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਏ; ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਸੋਚੀਏ, ਇਹੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਨਸ਼ੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ ਤੇ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ।

ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਖੇਡਾਂ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਵੋ! ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਵਧੀਆਂ ਖੁਰਾਕਾਂ ਖਾਈਏ! ਸਾਰੇ ਸੰਤੁਲਨ ਭੋਜਨ ਮੌਜੂਦਾ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਸਸਤੇ ਹਨ। ਬਲਵਾਨ ਸਰੀਰ ਹੋਣਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਨਸ਼ਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਪਾਸ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੱਲ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕੋ- ਸਿੰਘ ਸਜੋ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜ

ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨੇਮੀ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਬਾਣੀ, ਬਾਣਾ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ‘ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ’ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚਾ ਨਸ਼ਾ ਤੇ ਸੱਚਾ ਅਮਲ ਹੈ।

ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ (ਹੇ ਜਨੋ!) ਖੋਟੀ ਮੱਤ (ਮਾਨੋ) ਸ਼ਰਾਬ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ (ਭਾਵ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਖੋਟੀ ਮਤਿ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ) ਉਹ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ (ਵਿਕਾਰਾਂ) ਵਿਚ ਝੱਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੇ ਨਾਨਕ! ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਰਸ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਮਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ■

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ :-

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧੧-੬-੨੦੧੪	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਚੀਕਾ (ਕੈਥਲ)	੬੬
੧੨-੬-੨੦੧੪	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਤਾਲਪੁਰੀ, ਪਿੰਡ ਸਭਾਲਖਾ (ਲਾਡਵਾ)	੩੭
੨੨-੬-੨੦੧੪	ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ (ਯਮੁਨਾਨਗਰ)	੨੯

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੩੫੦ਵੇਂ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਆਯੋਜਿਤ ਹੋਣਗੇ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ: ੧੯ ਜੂਨ- ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੧੯ ਜੂਨ, ੨੦੧੪ ਨੂੰ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ੩੫੦ਵੇਂ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ- ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ (ਬਠਿੰਡਾ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ (ਹਰਿਆਣਾ), ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵਸਾਏ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੩੫੦ਵੇਂ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ੧੯ ਜੂਨ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਸਾਲ ਭਰ ਚੱਲਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਸਮੁੱਚੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਨਾਏ ਜਾਣਗੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ੧੯ ਜੂਨ, ੨੦੧੪ ਤਕ ਹਰੇਕ ਪਰਵਾਰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਕ ਵਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ

ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ੩ ਲੱਖ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਬੂਟੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਉੱਤੇ ਮਾਣ ਕਰਦਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ, ਡੇਰੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨ।

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ੧੯੯੯ 'ਚ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿਫੈਂਸ ਮੈਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਬਣੀ, ਇਸ 'ਤੇ ਵੀ ਉਲਟੀ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ www.takhatsrikesgarhsahib.com ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵੈਬਸਾਈਟ ਤੋਂ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ।

ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿਚ: ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ: ੧੯ ਜੂਨ- ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹੰਤ-ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਕੁਰਕ ਕਰਵਾਈਆਂ, ਜੁਰਮਾਨੇ ਭਰੇ, ਭੱਠੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦੇ ਸੜੇ ਅਤੇ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਜਿੱਤਣ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਇਕ ਮਾਤਰ ਧਰੋਹਰ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਉੱਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਇਸ ਵਿਚ ਆਸਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਝ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਮਾਤ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਹਮਲੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਮੂੰਹਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-

ਸਮੇਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਸਥਾਈ ਹੱਲ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅੱਗੇ ਆਈ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਸੁਨਾਮੀ ਦਾ ਕਹਿਰ ਹੋਵੇ, ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਆਏ ਭੂਚਾਲ ਤੋਂ ਮੱਚੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਏ ਜਾਨੀ-ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਘੜੀ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰਾਂ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕਿਰਪਾਨ ਪਹਿਨ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੋਵੇ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤਾਂ, ਸਰਕਾਰਾਂ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਲੋਕ ਝੂਠੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੁੱਡਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੰਡਣਾ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋਕਿ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵੰਡੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰੇ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਖਾਸਕਰ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਚਾਲ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ੨੫ ਜੂਨ, ੨੦੧੪ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਿੰਡ ਪਿੰਦੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੬੭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ

ਭਾਈ ਬ੍ਰਿਜਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਇੰਚਾਰਜ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ੧੬ ਤੋਂ ੧੮ ਮਈ, ੨੦੧੪ ਤਕ ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਰਾਮਪੁਰ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਅਤੇ ੨੩ ਤੋਂ ੨੫ ਮਈ, ੨੦੧੪ ਤਕ ਗੁ: ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਦਰਬਾਰ, ਡੋਰੀ ਨਗਰ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਥਯਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਉਤਰਾਖੰਡ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਇੰਚਾਰਜ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਉਤਰਾਖੰਡ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮਸਰਾਇ (ਕਾਠ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ੨੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੬੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਰੁਦਰਪੁਰ ਦੇ

ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ੨ ਤੋਂ ੧੧ ਜੂਨ, ੨੦੧੪ ਤਕ ਦਸ-ਰੋਜ਼ਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ੧੫੦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ, ਨਿੱਤਨੇਮ ਸਟੀਕ, ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਉਤੀਸਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਉਤੀਸਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਸਬਿਆਂ-ਸੰਭਲਪੁਰ, ਰੋੜਕਿਲਾ, ਟਾਲਚਰ, ਝਾੜਸੁਕੜਾ, ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਆਦਿ ਵਿਖੇ ੧੨ ਮਈ ਤੋਂ ੧੨ ਜੂਨ ੨੦੧੪ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ੫੦੦ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀ, ਭੂਰਾ ਕੋਹਨਾ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਮੁੱਚੇ ਕੈਂਪਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਦੇ ਆਯੋਜਨਾਂ ਲਈ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਰਨਾਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਬੁੱਢਾ ਜੌਹੜ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ (ਰਾਜਸਥਾਨ) ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਮੰਡੀ ਗਜਸਿੰਘਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੩੩੮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ■

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੮-੨੦੧੪